

**UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA**

DIPLOMSKO DELO

METKA BENET

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

EKONOMSKE RAZMERE NA SLOVENSKEM V 16. STOLETJU

Ljubljana, marec 2002

METKA BENET

IZJAVA

Študentka Metka Benet izjavljam, da sem avtorica diplomskega dela, ki sem ga napisala pod mentorstvom dr. Ota Norčiča in dovolim objavo diplomskega dela na spletnih straneh.

V Ljubljani, dne 10. marec 2002.

Podpis:

KAZALO

1. UVOD	1
2. GOSPODARSKE IN DRUŽBENO POLITIČNE RAZMERE EVROPSKIH DRŽAV V 16. STOLETJU	3
2.1. MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI IN MERKANTILIZEM	4
3. GOSPODARKE IN DRUŽBENO-POLITIČNE RAZMERE SLOVENSКИH DEŽEL V 16. STOLETJU TER NJIHOVA EKONOMSKA POLITIKA	5
3.1. FISKALNA POLITIKA	6
3.2. POLITIKA CEN	7
3.3. DENARNA POLITIKA	8
4. ZAČETKI KAPITALIZMA NA SLOVENSКОM V 16. STOLETJU	9
4.1. MESTNO GOSPODARSTVO	10
4.1.1. Meščanska trgovina	10
4.1.2. Naložbe trgovskega kapitala	18
4.2. PODEŽELSKA TRGOVINA	25
4.2.1. Komercializacija zemljiškega gospostva	26
4.2.2. Kmečka trgovina	27
4.2.3. Tovorništvo	31
4.3. FEVDALNA OBLIKA EKSPLOATACIJE – IZKORIŠČEVALSKA OBLIKA PRISVAJANJA PRESEŽNE VREDNOSTI IN RAZREDNI BOJI	33
4.3.1. Kmečki upori	33
4.3.2. Reformacija in protireformacija	35
5. SKLEP	39
6. LITERATURA	41

1. UVOD

Slovenska zgodovina označuje 16. stoletje za zelo pomembno in burno obdobje na naših tleh. Številni kulturni, verski in gospodarski tokovi nemškega severa, Sredozemlja in predvsem Italije so vplivali na slovenske dežele, ki so se ravno v tem času začele močnejše gospodarsko, družbeno in etnično povezovati. Ta povezanost se kaže v največjih kmečkih uporih tistega časa, ki so zajeli celotno slovensko ozemlje. Slovensko etnično zavest sta poleg kmečkih uporov krepila še reformacija in obramba pred Turki.

Prav ta družbena in verska gibanja, značilna za 16. stoletje, so veliko prispevala k rušenju do tedaj veljavne družbene delitve dela in spodkopavala temelje fevdalizmu na Slovenskem. Vse bolj se je začel uveljavljati zgodnji kapitalizem, ki je s svojimi začetnimi oblikami veliko prispeval k razvoju slovenskih dežel, še zlasti v prvi polovici obravnavanega stoletja.

Kapitalizem označujemo kot družbeno formacijo, za katero sta značilna predvsem ustvarjanje presežne vrednosti in koncentracija velikih kapitalov. Moj namen je oblikovati diplomsko nalogo na podlagi te opredelitve kapitalizma in njegovih značilnosti ter jih povezati z razmerami, ki so v 16. stoletju vladale na slovenskih tleh in v Evropi.

V začetnem delu diplomske naloge sem predstavila splošne gospodarske in družbeno-kulturne razmere v Evropi in v slovenskih deželah, kjer je v mednarodni menjavi prevladovala merkantilistična miselnost. V fiskalni in denarni politiki ter politiki cen slovenskih dežel so obstajale določene posebnosti, specifične samo za obdobje 16. stoletja in samo za ozemlje slovenskih dežel. Slovensko ozemlje je bilo predvsem zaradi mednarodne menjave tudi pod močnim vplivom dogajanj v Evropi in v svetu.

V osrednjem delu sem opisala prve začetke kapitalizma na slovenskih tleh, ki se kažejo v presežni vrednosti, ustvarjeni predvsem v trgovini na velike razdalje, s katero so se ukvarjali, vsaj v prvi polovici 16. stoletja, slovenski meščanski trgovci. Tu sta pomembni predvsem izvozna trgovina in prehodna trgovina s kožami in živino med Ogrsko in Italijo, kjer so se zbirali oziroma koncentrirali prvi veliki kapitali, razvile pa so se tudi številne oblike tehnike trgovskega poslovanja, ki so jih slovenski trgovci prevzeli predvsem od italijanskih trgovcev in trgovskih družb. Slovenski, kasneje pa predvsem tuji trgovci so kapital, pridobljen od mednarodne in prehodne trgovine, nalagali še naprej v trgovsko poslovanje ali pa so se odločili za nakup zemljiških gospodstev, vlagali v kreditno in denarno poslovanje, investirali v prve oblike manufakturne proizvodnje in se odločali za naložbe v rudarstvo in fužinarstvo, ki sta zlasti v tem času tehnično dokaj hitro napredovala.

V 16. stoletju se je hitro razvijalo tudi podeželsko gospodarstvo, kar se kaže v drugi stopnji komercializacije zemljiškega gospodarstva. Znake pridobitništva je opaziti tudi v kmečki trgovini in tovarništvu, ki sta gospodarsko povezala večino slovenskega ozemlja in s tem vplivala na rast etnične zavesti Slovencev.

Za kapitalizem je značilna kapitalistična oblika eksploatacije kapitalistov nad delavci, kjer si kapitalisti s silo prilaščajo z delom ustvarjeno presežno vrednost. Ker pa je 16. stoletje zaznamovano predvsem z rušenjem temeljev fevdalizma, imamo v tem obdobju opraviti še s fevdalno obliko izkoriščanja zemljiških gospodov nad kmetom tlačanom. Številni kmečki upori in reformacija, predstavljeni v zadnjem delu diplomske naloge, so pokazatelj nezadovoljstva s tedaj še veljavno družbeno delitvijo dela in nakazujejo prihod kapitalizma v slovenske dežele. Le-ta se je v svoji pravi obliki razvil šele v 18. stoletju, ko je bil fevdalizem dokončno odpravljen.

2. GOSPODARSKE IN DRUŽBENO-POLITIČNE RAZMERE EVROPSKIH DRŽAV V 16. STOLETJU

V Evropi je bilo 16. stoletje eno od prelomnih obdobj. Potekalo je v znamenju med umikajočimi se strukturami in institucijami srednjega veka ter nastajajočo moderno dobo.

To stoletje se je začelo z evropskim odkrivanjem in osvajanjem novih celin. Pri tem so nastajali prvi kolonialni imperiji: najprej španski in portugalski, kasneje tudi angleški, nizozemski in francoski. Poleg naropanega bogastva iz na novo odkritih dežel, na katerih je zrasel blišč prvih evropskih kolonialnih držav, so odkritja staremu svetu prinesla tudi mnoga nova spoznanja. Vse evropsko dogajanje se je začelo povezovati v svetovni zgodovinski razvoj.

Po gospodarski krizi srednjega veka in prvi večji krizi fevdalne družbe je velik del Evrope v 16. stoletju doživel ponovni vzpon. Poleg poljedelstva in cehovske obrti so se začele pojavljati številne nove oblike neagrarne proizvodnje, založništvo in manufakture. Prodor na odprto morje je pomenil nove prometne povezave starega z novim svetom in s tem tudi rast svetovne trgovine. Trgovski kapital je tako rasel ter se akumuliral in investiral v nove oblike blagovne proizvodnje. Gospodarstvo v Evropi je dobivalo oblike zgodnjega kapitalizma. V zunajcehovski proizvodnji so obstajali drugačni proizvodni odnosi, ljudje so začeli drugače gledati na pridobivanje, dobiček in poslovanje.

V 16. stoletju je prišlo tudi do velikih družbenih sprememb. Kriza v fevdalni družbi in zgodnjekapitalistični duh sta vodila v zaostrovanje razrednih bojev, kar se kaže v kmečkih uporih in v velikemu reformacijskemu gibanju. Zaostrila so se tudi politična nasprotja med vladarji in državnimi stanovi, v katerih so bili takrat združeni plemiči, duhovščina in zastopniki meščanov.

Sredozemlje je ob koncu 16. stoletja začelo zgubljati pomen na političnem, gospodarskem in kulturnem področju. Vse pomembnejšo vlogo so prevzele evropske države ob Atlantiku. Za to stoletje je bila značilna tudi delitev rimokatoliškega evropskega sveta na močan protestantski del in na protireformacijsko usmerjeni, obnovljeni rimokatoliški del. Obatlantski protestantski svet je zaradi novih pogledov na področju intelektualnega življenja, kulture in umetnosti zelo hitro napredoval. Pod turško oblastjo živeče prebivalstvo jugovzhodne Evrope in predvsem večjega dela Balkana pa je postajalo materialno vse bolj zaostalo in duhovno razdrobljeno. Evropa je imela na začetku stoletja 70 milijonov prebivalcev, ob koncu stoletja že kar 100 milijonov (Gestrin, 1991, str. 10).

2.1. *MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI IN MERKANTILIZEM*

"Merkantilizem je splošna ekonomska doktrina mednarodne menjave, ki se je uveljavila v času prehoda fevdalizma v zgodnje oblike industrijske družbe oziroma kapitalizma" (Kumar, 1999, str. 49).

Merkantilizem temelji na vrednosti blaga, ki je določena na osnovi menjave oziroma trgovine ter izražena z denarjem oziroma zlatom, ki je univerzalno sredstvo za trgovanje oziroma za menjavo. Količina denarja oziroma zlata (srebra) v državi lahko narašča zaradi proizvodnje te kovine ali pa je rezultat razvoja zunanje trgovine. Pri vrednosti izvoza, ki presega uvoz v državo, priteka denar v obliki zlata (srebra) in s tem se večja bogastvo države.

Evropske države so skladno z merkantilistično doktrino omejevale oziroma prepovedovale uvoz v državo in s tem preprečile odtekanje denarja oziroma zlata (srebra) iz države. Merkantilisti so priporočali tudi uporabo posebnih ukrepov, ki naj bi zagotovili doseganje koristnosti. Tuje trgovce, ki so prišli v državo, so s temi ukrepi prisilili, da so prineseni denar v celoti porabili za nakupe blaga v državi, v katero so pripotovali, prepovedan pa je bil tudi vsak iznos denarja iz države. Poleg nadzora denarnih tokov so se v tem času začele uporabljati tudi različne uvozne omejitve, kot so carine, razne prepovedi, kontingenti in dovoljenja. Merkantilisti so torej zagovarjali izvoz blaga in uvoz denarja oziroma zlata (srebra) (Kumar, 1999, str. 50).

Kljub naštetim merkantilističnim ukrepom sta se na dolgi rok izvoz in uvoz teh držav izenačila. Vzroke je treba iskati v tedanji posebni vlogi denarja. Denar je bil zlato in obenem je bilo zlato denar. Merkantilisti so z ukrepi poskušali podaljšati čas, ko je bilo v državi relativno obilje denarja. Rast ustvarjene proizvodnje je terjala tudi rast denarnega obsega, katerega je lahko omogočil le plačilnobilančni presežek, kajti domača proizvodnja zlata je bila v tistem času močno omejena. Rast obsega denarja v teh okoliščinah zato ni bila nujno inflacijska.

Merkantilizem je bil v 16. stoletju prisoten tudi že v slovenskih deželah. To se kaže v poskusih avstrijske države, da bi urejala proizvodnjo in trgovino s podeljevanjem posebnih pravic in z omejevanjem. Posamezne panoge izvozne trgovine so bile v monopolnem zakupu, nekatere manufakture pa so imele izključno pravico do proizvodnje izdelka. Obrtniške delavnice, manufakture in fužine, ki so imele svoje založnike, so morale oddajati svoje izdelke le njim. Omejevanje trgovine se kaže tudi v prisilni poti v Trst.

Meščanski trgovci so se počutili ogrožene, ker so občutili neupravičeno poseganje nemeščanov v njihove pravice. Najbolj jih je motilo trgovanje kmetov z Italijo, krošnjarstvo, predvsem pa prodiranje beneških trgovcev v slovenske kraje. Borili so se proti vsem, ki so jim na ozemlju notranjeavstrijskih dežel delali konkurenco. Z njihovim bojem so jim bile priznane razne pravice in ugodnosti glede davkov, posesti nepremičnin itd. Pred konkurenco tujih trgovcev in njihovega kapitala so se mesta na Slovenskem zavarovala s pridobivanjem novih pravic. Posege tujih trgovcev so hoteli preprečiti zlasti pri pravu tujcev. Omenim naj primer, ko so leta 1497 v Ljubljani poskušali trgovce, ki so prihajali z Reke, zadržati v mestu in jih prisiliti, da bi v njem

prodali blago. Cesar Maksimiljan I. je leta 1503 priznal Ljubljani t. i. skladiščno pravo, s katerim so si ljubljanski trgovci razširili monopol v trgovini na vse blago. To sta samo dva primera omejevanja tuje trgovine na naših tleh. Te omejitve in privilegiji mest pa se velikokrat niso obnesli, saj je šla trgovina kmalu po svojih poteh.

Merkantilizem se je na naših tleh ustalil predvsem v 18. stoletju, za časa vladavine cesarice Marije Terezije. Takrat je bilo izvedenih več ukrepov za pospeševanje gospodarstva v državi.

3. GOSPODARSKE IN DRUŽBENO-POLITIČNE RAZMERE SLOVENSКИH DEŽEL V 16. STOLETJU TER NJIHOVA EKONOMSKA POLITIKA

V začetku 16. stoletja je bilo slovensko ozemlje skoraj v celoti pod oblastjo Habsburžanov. Razdeljeno je bilo na posamezne dežele: Kranjsko, Koroško, Štajersko, Goriško, Istro in Trst. Vse te dežele so po letu 1564 sodile v okvir habsburške tvorbe notranjeavstrijskih dežel. Leta 1526 po mohački bitki so postali Habsburžani še nasledniki ogrske krone. Območje današnjega Prekmurja, ki je od nastanka ogrske države spadalo v okvir njenih meja, je prišlo pod habsburško suverenost. Zunaj območja habsburške oblasti je ostal le s Slovenci naseljen gorat svet severno od Furlanske ravnine, imenovan Beneška Slovenija, in pa primorski kraji med Miljami, Dragonjo in Buzetom v severozahodni Istri. Milje, Koper, Izola in Piran so ob koncu beneške republike leta 1797 prišli pod oblast Habsburžanov. Slovenska narodnostna meja se je kljub germanizaciji v 15. stoletju ustalila približno tam, kjer je večinoma še danes. Po teh etničnih mejah je tedanje slovensko ozemlje merilo približno 24.000 km² in je po oceni moglo imeti največ 800.000 prebivalcev. Okoli 94 % je bilo kmečkega, skoraj izključno slovenskega prebivalstva. V meščanskih naselbinah je živel približno 50.000 ljudi. Prevladovala so majhna mesta z največ okoli 1.000 prebivalci. Največja in najpomembnejša so bila Beljak, Koper, Ptuj, Trst in Ljubljana. V manjših naselbinah v notranjosti slovenskega ozemlja so bili prebivalci po večini slovenski, drugod pa so močno prevladovali nemški meščani. Od okoli leta 1500 se je ob novem vzponu trgovine in neagrarne proizvodnje začel večji priliv italijanskih poslovnežev v slovenske dežele. Kljub temu so mesta v notranjosti dajala nemški videz. V obmorskih mestih je prevladovalo romansko prebivalstvo, v njih pa so bila tudi močna slovenska jedra. Vsa obmorska mesta so dajala italijanski videz (Gestrin, 1991, str. 13).

3.1. FISKALNA POLITIKA

V notranji politiki se je kot posledica gospodarskega in družbenega razvoja, pa tudi zunanjepolitičnih sprememb (tu moramo upoštevati vojne, ki so prizadele slovenske dežele: boji ogrskega kralja Matije Korvina, habsburško-beneška vojna 1508–1516 in še posebej turški pritisk proti zahodni Evropi v času vladavine sultana Sulejmana II. Veličastnega) uveljavljala moč deželnega kneza. Eden izmed pojavov, ki je močno vplival na razmere v slovenskih deželah, je bilo nastajanje centralizirane države z najemniško vojsko, centralnimi uradi in uradništvom. Uvedba nove davčne in finančne politike je spreminjala dotlej ustaljena razmerja z deželnimi stanovi v državni upravi. Proces centralizacije ni potekal toliko kot posledica deželnega gospodarskega in družbenega stanja, temveč v prvi vrsti zaradi turške nevarnosti. V upravi je obstajal nekakšen dualizem med državnim knezom in med v začetku 15. stoletja izoblikovanimi deželnimi stanovi. Začetki centralizacije države so sprožili dolgotrajen boj med vladarjem in deželnimi stanovi, ki so dosegli vrhunec prav v času reformacije.

Dohodki deželnega kneza oziroma državni dohodki v času Notranje Avstrije so prihajali predvsem od deželnoknežje zemljiške posesti. Del svojih zemljiških gospostev je dajal vladar za dobljena posojila zelo pogosto za krajši ali daljši čas v zakup ali v zastavo posameznim fevdalcem ali meščanskim podjetnikom in trgovcem. Pomemben del dohodkov je deželni knez dobil od regalnih pravic, zlasti od rudarstva in fužinarstva, ki sta knezu poleg velikih naravnih bogastev v Notranji Avstriji tedaj prinašala veliko sredstev. Velik del dohodkov je deželni knez dobival od prometnih pristojbin (mitnin, naklad itd.), ki so jih pobirali plačani uradniki na deželnoknežjih mitninskih postajah ali jih je dajal vladar v zakup, največkrat za vnaprej plačano zakupnino. Mitninski uradi na deželnoknežjih mitnicah so bili neke vrste nižji uradi z različnimi finančnimi obveznostmi. Dohodke je imel deželni knez tudi od neposrednih posegov v gospodarsko dejavnost. V tem času je ponovno poskušal uveljaviti monopol nad trgovino z morskno soljo; podeljeval je monopolne pravice za določeno blago in za določen čas posameznim trgovcem proti vnaprejšnjemu plačilu večjega denarnega zneska (appalto). Tudi sam je postajal lastnik različnih podjetij, npr. solnih rudnikov kamene soli v Aussee in drugje, od leta 1575 je bil lastnik živosrebrnega rudnika v Idriji. Vedno važnejši dohodki deželnega kneza so bili deželni davki. »Steuer« je bil davek na imenje, ki so ga točneje določili leta 1542. »Contribution« ali »kontribucija« je bil vojni davek na vse nad 12 let stare osebe in so ga pobirali že od leta 1527 dalje. Sprva so bili ti davki izredni, kasneje pa so postajali vse bolj redni, bili pa so tudi v obliki davčnega recesa. Izredne davke so na vladarjevo zahtevo potrdili ali odklonili deželni stanovi, ki so jih po odobritvi po posebnem ključu tudi pobirali. Plemstvo in duhovščina so jih dajali od leta 1542 po imenjski cenitvi, vendar so jih večinoma prenesli na svoje podložnike in jih neposredno pobirali na svojih zemljiških gospostvih. Mesta in trgi so bili dolžni plačati tudi svoj delež davka.

Velik del teh davkov je šel za vzdrževanje Vojne krajine. Vladar je največji delež bremen za obrambo proti Turkom prenašal na svoje dedne dežele, ki so bile za to še kako zainteresirane. Občasna podpora je postala stalna obveznost vzdrževanja.

3.2. POLITIKA CEN

Slovenske dežele so bile že v 16. stoletju pod močnim vplivom dogajanj v Evropi, prav tako tudi njihova politika cen. Na slovenski gospodarski razvoj je negativno delovala tudi revolucija cen, čeprav še ni konkretnih raziskav o njenih vplivih na slovensko gospodarstvo, ki pa so šli verjetno v isti smeri kot v evropskem prostoru nasploh. Revolucija cen je bila, kot pojav evropskega razvoja, predvsem posledica padca vrednosti srebra. Cene so se v Evropi močno dvignile, celo za 100 do 200 %, zlasti posameznim vrstam blaga, kamor so spadala tudi živila. Cene v srebru so dosegle vrhunec ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja.

Na evropsko gospodarstvo je v obdobju, ki ga označujemo s pojmom zgodnji kapitalizem, vplivalo odkritje novih kontinentov in trgovskih poti. V Evropi ni bilo veliko nahajališč zlata, zato je bila ta kovina v srednjem veku zelo draga. V začetku 16. stoletja je v Španijo začelo pritekati zlato iz Amerike. To zlato je bilo eden izmed poglavitnih dejavnikov, ki so povzročili veliko rast cen v 16. stoletju. Cene so se najprej spremenile na Iberskem polotoku, kasneje pa se je ta efekt razširil po vsej Evropi. Inflacija je prizadela celo Evropo, najbolj pa Španijo, kamor se je stekalo skoraj vso ameriško zlato. Čeprav dotok ameriškega zlata ni bil edini razlog za inflacijo, je pripeljal do zvišanja cen, saj je povzročil padec cene zlata v primerjavi z drugim blagom. Poleg tega glavnega vzroka so inflacijo pospeševali še monopoli in pomanjkanje raznega blaga. Pomemben dejavnik zvišanja cen je bilo tudi ekstravagantno življenje kraljev in plemstva, ki so z velikimi nakupi zviševali ceno blagu, svoje naraščajoče izdatke pa so financirali z novimi emisijami denarja, ki je vseboval manjši delež zlahtnih kovin (Turk, 1997, str. 32).

Inflacijo, ki je zajela celotno Evropo, je čutila tudi Italija, ki je bila najpomembnejši trgovinski partner slovenskih dežel. Cene v Italiji do sredine 16. stoletja niso zelo rasle. Izjema je bil Rim, kjer so cene v prvih treh desetletjih 16. stoletja rasle kot posledica renesanse.

Na Slovenskem so v tem obdobju cene neprestano naraščale, na kar so vplivale tudi domače razmere. Na izredno podražitev žita in drugih življenjskih potrebščin v mestih je vplivala predvsem podeželska trgovina, ki se je usmerila mimo domačih mest v tujino, proti koncu stoletja pa tudi že v Vojno krajino. Zaradi turških bojev in turškega osvajanja hrvaških in ogrskih dežel so se prekinile tudi določene trgovske povezave. Na dvig cen sta vsekakor vplivala naglo naraščajoče prebivalstvo in deželnoknežja politika. Cene so se do srede stoletja dvigovale še počasi, hitreje pa so začele rasti v drugi polovici in tja do začetkov 17. stoletja. V prvi polovici so cene naraščale predvsem živilom, zlasti žitu in mesu, pozneje pa skoraj vsemu blagu, čeprav z različno hitrostjo. Žitu naj bi se, po posameznih izračunih, cena dvignila tudi za 300 do 400 %. Mezde so rasle mnogo počasneje in so šele od 30-ih let 17. stoletja dohitevale cene. Kupna moč prebivalstva se je tako nižala.

3.3. DENARNA POLITIKA

Na slovenskem ozemlju, zlasti na Primorskem in Kranjskem, je zaradi pomembne vloge beneškega trga, vloge tujega kapitala v proizvodnji in trgovini na Slovenskem, vladala velika zmešnjava različnih kovancev in različnih računskih sistemov. Po velikem razvrednotenju denarja okoli leta 1460 so Habsburžani, zaradi povečane trgovine in kreditnega poslovanja ter v povezavi s proizvodnjo dragih kovin in politične krepitve, začeli kovati poleg prejšnjega manjšega denarja tudi nove večje kovance. Že leta 1484 so začeli kovati forint ali goldinar, ki je z denarno reformo cesarja Maksimiljana v začetku 16. stoletja postal tudi enota novega denarnega sistema poleg starega funta. Nova denarna enota je postal goldinar, ki je že leta 1517 kot zlatnik postajal zelo redek in je nastopal bolj kot računski sistem. Nov denarni sistem (1 goldinar = 60 krajcarjev po 4 bele denariče = 240 denaričev) se je po kovinski vrednosti izenačil s starim avstrijskim denarnim sistemom (1 funt = 8 šilingov po 30 pfenigov = 240 pfenigov). Na Slovenskem se ni uveljavila vrednost avstrijskega šilinga, pač pa goldinar in krajcar. Poleg avstrijskega denarja in novcev različnih računskih sistemov se je zlasti na Primorskem in Kranjskem uveljavil tudi beneški denarni sistem, ki je ohranjal stara zgodnjesrednjeveška razmerja (1 funt ali lira (libra) = 20 soldov po 12 denaričev = 240 denaričev).

Pod vplivom neprestanega dotoka slabšega, zlasti beneškega denarja, je začel odtekati boljši denar iz obtoka. Vsebina srebra domačega denarja se zaradi domačih virov dragih kovin in pritiska stanov na vladarja proti zniževanju vrednosti dolgo časa ni spremenila. Odtoka boljšega domačega denarja niso mogli preprečiti niti deželni knezi niti stanovi, ki so nastopali proti odtoku denarja v tujino oziroma proti uvozu tujega blaga, ki so ga mogli izdelati obrtniki v deželi. Širjenje tujega slabšega, predvsem beneškega denarja je proti koncu stoletja doseglo že tak obseg, da je deželni knez prepovedal beneške novce v svojih deželah, a boljše skušal določiti nižji tečaj. Leta 1576 so prepovedali le še najslabše vrste italijanskega denarja, medtem ko so boljše vrste (liberniku) znižali tečaj od 13,33 na 11 krajcarjev. Ker to ni uspelo, so tečaj leta 1582 prilagodili na 12 krajcarjev. Leta 1590 je Karel tik pred smrtjo preklical svojo valvacijo za Kranjsko, Goriško z okoliškimi glavarstvi in za Primorsko ter določil za ozemlje južno od Karavank in Drave posebno, t. i. »kranjsko veljavo«. Zmešnjava različnih kovancev in različnih računskih sistemov je povzročila težave pri preračunavanju v trgovskem prometu in pripeljala do uskladitve denarnih sistemov in zgoraj omenjene veljave. »Kranjska veljava« se je uveljavila na tečaju libernika, tj. italijanske lire. S tem je postala vrednost računskega krajcarja v beneških novcih za približno 11 % nižja od vrednosti severno od postavljene meje. Tečaj libernika južno od te meje je znašal 13,33 krajcarjev in se je imenoval »kranjska veljava«, po drugih avstrijskih deželah severno od te meje je bil tečaj libernika enak 12 krajcarjem in se je imenoval »nemška veljava«. Omenjena meja se je na splošno ujemala z ozemljem, na katerem je bila močno razvita kmečka trgovina v smeri proti morju in do kamor je šla tudi trgovina z morskimi soljo proti severu (Gestrin, 1991, str. 69).

»Kranjska veljava« je gospodarsko povezovala večji del slovenskega ozemlja in utrdila povezavo Kranjske in Slovenskega primorja z beneško trgovino, pomenila pa je tudi oviro za trgovske stike jugozahodne Slovenije z drugimi avstrijskimi deželami.

"Kranjska veljava je v gospodarskem smislu posledica posebnega položaja naših dežel v menjavi med tremi gospodarskimi področji, v pravnem smislu pa rezultat nepopolnega uspeha zgodnjekapitalistične države pri reguliranju tečaja tuje valute" (Vilfan, 1996, str. 309).

4. ZAČETKI KAPITALIZMA NA SLOVENSKEM V 16. STOLETJU

"Kapitalizem je družbena formacija, ki temelji na kapitalističnem produkcijskem načinu. Tega opredeljujejo razmeroma visoka razvitost družbenih produktivnih sil, ki zahtevajo kooperacijo velikega števila delavcev, in specifični kapitalistični produkcijski odnosi, ki temeljijo na zasebni lastnini nad produkcijskimi sredstvi, kar omogoča eksploatacijo delavcev s strani kapitalistov" (Glas, 1986, str. 106).

Pri nastajanju kapitalističnega produkcijskega načina sta se glede na polarizacijo lastnine izoblikovala dva osnovna družbena razreda, kapitalisti in delavci. Razreda sta si v nasprotju, hkrati pa v kapitalističnih družbenih pogojih drug drugega določata in potrebujeta.

Na eni strani imamo torej kapitaliste, ki so lastniki kapitala. Kapital se v procesu produkcije povečuje. Zasebna lastnina omogoča kapitalistom, da organizirajo in upravljajo proces produkcije, v katerem najemajo delovno silo, ki jim ustvarja presežno vrednost.

Na drugi strani je delavski razred. Delavci niso lastniki ničesar drugega kot svoje delovne sile. V kapitalizmu so sicer (za razliko od fevdalizma) osebno svobodni in lahko sklepajo s kapitalisti mezдне pogodbe. Nimajo pa lastnih produkcijskih sredstev, zato so prisiljeni prodajati svojo delovno silo kapitalistom. Osebna svoboda delavcev v pogojih zasebne lastnine nad produkcijskimi sredstvi v kapitalizmu pomeni torej ekonomsko nesvobodo neposrednih producentov, kar omogoča eksploatacijo delavcev. Vendar je v primerjavi s fevdalizmom kapitalizem naprednejša družbena formacija. To se kaže v razvitosti družbenih produktivnih sil in v razvitosti produkcijskih odnosov.

Poleg kapitalistov in delavcev, kot novo nastalih družbenih razredov, se v 16. stoletju še vedno srečujemo z zemljiškim gospostvom oziroma fevdalci in nesvobodnimi kmeti oziroma tlačani.

Presežna vrednost in eksploatacija sta pomembni in povezani kategoriji kapitalizma. S presežnim produktom in z odtujevanjem presežnega produkta od producentov, ki so ga ustvarili, se je družba razcepila na razred izkoriščanih in razred izkoriščevalcev. Z razpadom družbe na razrede, se je pojavil razredni boj, ki po zgodovinskem materializmu pojasnjuje dosedanjo človeško zgodovino (Glas, 1986, str. 89).

V nadaljevanju bom govorila o mestnem gospodarstvu in gospodarstvu na podeželju v 16. stoletju, kjer se je ustvarjala presežna vrednost predvsem v trgovini, manufakturni proizvodnji,

rudarstvu in fužinarstvu, prometu, pa tudi v kmetijstvu. Govorila bom tudi o eksploataciji oziroma izkoriščanju tistega časa, kar se kaže v razrednih bojih med fevdalci in kmeti tlačani. Kmečki upori in reformacija so družbena gibanja 16. stoletja, ki kažejo na nezadovoljstvo do tedanjega fevdalnega sistema.

4.1. MESTNO GOSPODARSTVO

V pravnem pogledu so se mesta in trgi ločili le po naslovu. Od 13. stoletja so morala biti mesta obzidana, trgi pa so bili obzidani ali odprti. Za vse meščanske naselbine je bilo značilno, da so bili prebivalci osebno svobodni. Obstajalo je tudi mestno ozemlje (mesto in njegova okolica), za katero sta veljala posebno mestno sodstvo in uprava. Vsako mesto je bilo podrejeno svojemu mestnemu gospodu fevdalcu. Najpomembnejša so bila tista mesta, ki so imela za gospoda deželnega kneza. V mestih so živeli predvsem trgovci in obrtniki, ki so imeli posebne pravice.

V 16. stoletju so imela najpomembnejšo vlogo na slovenskem ozemlju naslednja mesta: Ljubljana, Ptuj, Trst in Beljak. Nahajala so se ob takrat najprometnejših trgovskih poteh. Po številu prebivalstva so bila razmeroma majhna. Trst je imel okoli 9.000, Ljubljana pa le 7.000 prebivalcev. Preostala mesta so imela manj kot 2.000 prebivalcev. Večina prebivalstva je bilo slovenskega, veliko pa je bilo tudi tujcev (Božič, 1980, str. 30).

Mestno gospodarstvo je v obravnavanem obdobju na Slovenskem doseglo do tedaj še nedosežen razcvet, še posebej meščanska trgovina. Trgovci so si z njo nakopičili sorazmerno velike kapitale, ki so jih kasneje vložili v založniške posle, postajali so lastniki rudnikov in fužin, oziroma njihovih deležev, postajali pa so tudi lastniki raznih novih podjetij cehovskega ali manufakturnega značaja. Po krizi domače trgovine v 70-ih letih so svoje kapitale vlagali predvsem v zemljiško posest, ukvarjali pa so se tudi s kreditnimi posli.

4.1.1. Meščanska trgovina

Pri koncentraciji prvih kapitalov je pomembno vlogo odigral trgovski kapital, ki je kot predkapitalistična oblika kapitala deloval na področju menjave že pred nastankom kapitalizma. Trgovski kapital je dobival trgovski profit iz razlike med nabavno in prodajno ceno blaga pri posredovanju menjave produktov enostavne blagovne produkcije in presežkov naturalne produkcije. Trgovski kapital je nakopičil velike vsote denarja v rokah posameznikov ter omogočil akumulacijo kapitala in nastanek prvih kapitalistov. Trgovina je v 16. stoletju prinesla prvim slovenskim kapitalistom oziroma trgovcem kar 20-odstotne in večje dobičke.

Prometne poti so imele v 16. stoletju pomembno vlogo pri razvoju slovenskih mest in meščanske trgovine. Poglavitna smer trgovine velikega dela slovenskega ozemlja je vodila proti obmorskim mestom oziroma v Italijo. V to smer so peljale tri najpomembnejše poti: »ljubljska

cesta« čez Črni greben, »spodnja« ali »postojnska« pot čez Novo mesto po dolini Krke ali čez Trebnje ter »obdravska« pot do Beljaka in naprej po Kanalski dolini. Poleg njih je v isto smer vodilo še nekaj vzporednih poti ali vsaj odsekov, med njimi »ljubljski cesti« vzporedna pot po Tuhinjski dolini, dalje poti po Poljanski in Selški dolini ter čez Bačo ter končno »obsoška« pot, katere promet je porasel prav v 16. stoletju. V obratni smeri je trgovina iz Italije, iz beneškega ozemlja in obmorskih mest Tržaškega zaliva v vsem 16. stoletju segala globoko na Ogrsko do Budima oziroma do vsakokratne turške meje. Proti severu vodeče poti slovenskega ozemlja so naše dežele vezale z avstrijskimi, z Dunajem in še dalje, s češkim ozemljem. Od Beljaka so tudi slovenske trgovce in tovarnike poti vodile proti Tirolski ali prek Salzburga v južno Nemčijo vse do Augsburga in Nürnberga, oziroma so po njih k nam prihajali tuji trgovci in podjetniki. Po teh prometnih smereh je predvsem potekala trgovina na večje razdalje, zlasti izvozni in prehodni del poklicne, meščanske trgovine. Po drugih lokalnih poteh, s katerimi so bila med seboj povezana mesta in trgi, se je pretežno odvijala meščanska lokalna trgovina.

Trgovina na velike razdalje predvsem s primorskimi mesti in kraji, politično razdeljenimi med Habsburžane (Trst, Devin, Štivan, Reka) in Benečane (Milje, Koper, Izola, Piran) je poklicnim slovenskim trgovcem prinašala ogromne kapitale. Pri trgovini na daljše razdalje sta bili pomembni izvozna in tudi prehodna trgovina. Ko govorimo o prvi, mislimo na trgovino z blagom domače proizvodnje proti Italiji, od koder je prihajalo v zameno v obratni smeri blago italijanskega izvora. Kot trgovsko blago se pojavlja skoraj vse, kar tedaj pozna sredozemska trgovina. Največji je bil nedvomno promet z žitom, živino, železom in kožami iz notranjosti, a s soljo, vinom in oljem iz primorskih krajev v zaledje. Tudi del prehodne trgovine iz ogrskih in hrvaških dežel proti Italiji je šel skozi obmorska mesta. Poglavitna predmeta prehodne trgovine iz ogrskih dežel v Italijo sta bila koža in živina.

Večina trgovine na večje razdalje se je usmerjala iz pretežnega dela tedaj slovenskega ozemlja proti primorskim mestom in v Italijo. Ne gre pa zanemarjati tudi trgovskih povezav proti severu. Mesta v zahodnem delu Kranjske zlasti Ljubljana, Kranj, Škofja Loka in celo Radovljica so bila povezana z nekaterimi vejami trgovine s Koroško. Pomembna je bila predvsem trgovina s koroškim železom, ki je bila večinoma v rokah kranjskih trgovcev, ki so del tega železa posredovali proti Italiji. Pomembno vlogo pri trgovini s koroškim železom je imel tudi Beljak, važno središče trgovine in podjetnosti na poti proti Italiji in proti severozahodu vse do Salzburga in dalje do južnonemških mest zlasti Augsburga in Nürnberga. Iz salzburških solnih rudnikov in deželnoknežjih rudnikov (Halle) je prihajala kamena sol v severni del slovenskega ozemlja vse do meje morske soli iz primorskih mest, ki je na Štajerskem tekla ob Dravi. Iz južnonemških mest je prihajalo raznovrstno t. i. nürenberško blago, ki je nekaj časa sprožalo močan odpor proti tujemu blagu pri ljubljanskih cehovskih mojstrih. Drugo območje, na katerem so bile tesnejše trgovske povezave v smeri proti severu in severozahodu, je bilo ozemlje od širšega Pohorja, Podravja do salzburškega Ptuja, Slovenskih goric, pa tudi Prekmurja, skozi katerega je vodila ena izmed poti za ogrsko živino v Mursko Soboto in nato na prehod čez Muro do Ptuja. Mest v Prekmurju še ni bilo, pač pa so v važnejših vaških naseljih nastala tržišča s pravico do tedenskega sejma, kjer so trgovino in obrtno dejavnost opravljali pod nadzorstvom graščin.

Trgovina in presežki kmetijskih pridelkov so se usmerjali predvsem v mestne naselbine bližnje Štajerske (Gestrin, 1991, str. 62).

Trgovina z železom, svincem, bakrom, živim srebrom, cinobrom ter bakrenimi in železnimi proizvodi je bila v začetku 16. stoletja večinoma še v rokah slovenskih meščanov, proti koncu stoletja pa so trgovino z njimi prevzeli tuji trgovci. V železarstvu o tem pričajo na Kranjsko doseljeni italijanski podjetniki, pri barvnih kovinah pa zlasti južnonemške trgovske hiše Fuggerjev in Meinla. Kovine in predvsem iz kovin izdelani gotovi proizvodi so polnili tržišče doma, izvažali pa so jih tudi v tujino, predvsem v Italijo.

Trgovina z Italijo je bila, kot sem že omenila, poglavitna usmeritev slovenskih meščanskih trgovcev, ki so se ukvarjali z izvozno in predvsem prehodno trgovino. Večina izvozne trgovine proti Italiji se je odvijala s kožami in živino iz slovenskega ozemlja ter prehodna trgovina z njimi iz ogrskih dežel. V nasprotni smeri je šlo beneško blago, sukno, začimbe in dragocenosti.

Kože v trgovskem prometu so bile predvsem posušene in nestrojene kože ogrskih volov. Ogrske kože so bile, zaradi večje pasme ogrskih volov, večje od volovskih kož ostalih dežel. Redkeje se omenjajo kravje in konjske kože. To blago je imelo v italijanskih deželah zelo široko tržišče in je prinašalo vsem precejšne koristi in dobičke. Prenos blaga je bil sorazmerno varen. Posušene kože so se na poti le redko kvarile in tudi tovorjenje je bilo za tovornike sprejemljivejše. Kože so, kot osnovna surovina z dvojno predelavo strojenja in obrtne obdelave, dajale italijanski strani velike možnosti. Številne strojarne in obrti, ki so predelovale usnje, so dajale mnogim ljudem zaslužek potreben za preživetje, velika pa je bila tudi prodaja usnjenih izdelkov. Uporaba usnja je bila takrat mnogo bolj splošna. Uporabljali so ga pri izdelavi oblačil, pri opremljanju hiš, pa tudi v rudarstvu in pomorstvu. Poleg tega so del teh uvoženih kož ali iz njih izdelanega usnja in izdelkov prodali naprej na zahodna tržišča.

Ogrske kože so se v prehodni trgovini pojavile že v 15. stoletju in dosegle vrhunec v prvi polovici 16. stoletja. Na zahod se je tedaj izvozilo 200.000 do 220.000 kosov ogrskih kož. Po vsej verjetnosti naj bi jih največja količina končala v Italiji, kjer je bilo največje povpraševanje po tem blagu. Večina teh kož je šla v pokrajino Marche, kjer so bili glavni trgi zanje mesta Ancona, Pesaro, Fano in še druga. Iz Ancone so del teh kož prodali naprej na zahod, verjetno s posredovanjem Firenc. Benečani so po vsej verjetnosti svoje potrebe po kožah pokrivali z veliko množico živine, ki so jo zaradi oskrbe mesta z mesom dobivali zlasti s prehodno trgovino iz ogrskih dežel (Gestrin, 1991, str. 65).

Trgovino s kožami so dokaj dobro obvladali ptujski in ljubljanski trgovci, med njimi tudi kar številni italijanski podjetniki in trgovci, ki so se že konec 15. stoletja zaradi gospodarske konjunktore naselili v obeh mestih in postali njihovi meščani. Glavna prometna trgovska pot je bila t. i. »ljubljska cesta«. Po obdravski poti od Ptuja in po Kanalski dolini v Italijo je šlo mnogo manj kož. Iz tržaškega pristanišča so večino kož z ladjami vozili v Marche. Trgovci s kožami, še zlasti ljubljanski, so v tej trgovini nastopali neposredno v Italiji kot principalni podjetja

oziroma poslovanja. V mestu poslovnih zvez so imeli principalali svoje faktorje, ki so bili bodisi iz njihovega rodnega mesta bodisi iz vrst domačinov oziroma poslovnih partnerjev.

Trgovina s kožami iz Ogrske je po letih močno nihala in se občasno skoraj prenehala. Do okoli leta 1560 je bila ta trgovina pomembna oblika trgovskega poslovanja v slovenskih deželah. Iz nje si je trgovski vrh meščanov v Ljubljani in Ptuju pridobil dodatne visoke zneske trgovskega kapitala. Leta 1555 so povišali ljubljansko naklado na kože. Zato se je promet z njimi preusmeril na druge poti, predvsem na turško ozemlje prek Bosne do jadranskih pristanišč, zlasti Dubrovnika. Pričakovano je padla tudi trgovina v nasprotni smeri, ki je šla po istih poteh in v kateri so bili po vsej verjetnosti udeleženi tudi naši trgovci. Ta trgovina naj bi v nasprotni smeri dosegla tudi do 10.000 tovorov.

Prehodna trgovina z živino v Benetke je tekla deloma po isti poti od Ptuja prek Ljubljane do Gorice, kot trgovina s kožami. Začetki trgovanja z živino segajo že v 14. stoletje, ko sta Ljubljana (1360) in Ptuj (1368) dobila pravico do trgovine z ogrsko živino. Deloma je šel ta promet z živino od takrat tudi po obdravski poti prek Beljaka, o čemer govorijo podatki iz leta 1381. Poleg prehodne trgovine je ves ta čas potekala v isto smer trgovina z domačo, deželno živino. V času Matija Korvina in njegove desetletne zasedbe Štajerske in tudi Ptuja se je trgovina z živino v Italijo še povečala. Približno v tem obdobju so v Ptuju nastali veliki trgovski kapitali, ki pa so se še pred koncem srednjega veka, iz nam neznanih razlogov, prenesli v Nürnberg. Ob prehodu v 16. stoletje je bila trgovina z živino iz Ogrske v Italijo že povsem organizirana. Beljaška volovska družba se je pred habsburško-beneško vojno obvezala, da bo po obdravski poti prignala v Benetke do 13.000 glav živine. Ko je po vojni ta družba prenehala delovati, je prevladala v tej trgovini »ljubljska cesta«, čeprav tudi »obdravska« pot še ni bila povsem pozabljena (Gestrin, 1991, str. 66).

Prehodna trgovina z živino je zahtevala veliko kapitala, prinašala pa je tudi velike dobičke in pospeševala akumulacijo trgovskega kapitala. To je tudi najverjetnejši vzrok, da so se že pred koncem 15. stoletja v Ljubljano in Ptuj začeli kot meščani naseljevati člani bogatih italijanskih rodbin oziroma trgovskih družb, predvsem iz okolice Bergama in Brescie. Ljubljana in Ptuj sta imela, kot sem že omenila, pomembne pravice v trgovini z živino, leta 1535 pa je kralj Ferdinand I. te pravice Ptuju še izrecno potrdil. Po letu 1532 je obseg trgovine z živino močno porasel. Zaradi pomanjkanja paše so poleg že omenjenih dveh poti začeli uporabljati po letu 1540 za pregon živine še pot po Hrvaški in Dolenjski, ki je potekala od Legrada na Zagreb, po dolini Krke do kraja Krka, na Cerknico, Postojno in Vipavo do Gorice. V Gorici je bil velik trg za to živino, kjer so jo kupovali beneški trgovci. Po tem času se je število živine v tej prehodni trgovini dvignilo tudi na kakih 19.000 letno. V tej trgovini je sodelovalo veliko trgovcev iz Ljubljane in Ptuja. Na ogrskih trgih so živino plačevali predvsem z raznovrstnim suknom in drugim beneškim blagom ter le deloma v denarju. Po bojih za Siget leta 1566 in padcu Velike Kaniže v turške roke ter ko je beneški svet s posebnim ukazom določil dovoz živine iz beneškega ozemlja v Benetke in odredil najvišje cene mesu v svojem mestu je trgovina z ogrsko živino v Italijo začasno upadla. Mnogi notranjeavstrijski trgovci so utrpeli veliko škodo, kajti beneška mesarska družba jih je, s svojim zbijanjem cen živini, počasi izrinila iz goriškega trga.

Cesar Maksimiljan II. je leta 1571 znatno povečal mitninsko pristojbino (tridesetnino) na ogrsko-avstrijski meji. Leto pozneje je nadvojvoda Karel dovolil beneški mesarski družbi, da mimo Ljubljane in Ptuja sama kupuje živino na ogrskih trgih, ki so se tedaj premaknili na sever Ogrske, na prostor Pápa in Györa (Raab). S tem se je trgovina z živino še bolj izmaknila iz rok domačih trgovcev. S podelitvijo svobode v trgovini z živino na Ogrskem je bilo prizadeto skladiščno pravo Ptuja in Ljubljane, prizadeta pa je bila tudi konkurenčna sposobnost v mestu bivajočih dotedanjih nosilcev te trgovine. Člani beneške družbe so živino na novih trgih plačevali predvsem v gotovini. Družba je tako s svojimi kapitali dobila popolno premoč v trgovini z živino. Ptujski in ljubljanski trgovci z mnogo manjšimi kapitali so bili iz te trgovine počasi izločeni. Nakupovalci beneške mesarske družbe, ki so bili večinoma italijanskega rodu, so si v Ptuj in Ljubljani pridobili meščanske pravice in s tem izkoristili vse ugodnosti, ki so jih imeli kot meščani mesta, z velikimi predplačili prometnih pristojbin, kot so bile npr. naklade mesta Ptuj in Ljubljane na živino, pa so postajali cesarju in nadvojvodi vse pomembnejši. »Ljubljanska cesta« je ostala do zadnjih let 16. stoletja pglavitna pot za živinsko trgovino iz Ogrske v Italijo, le domači trgovci kot samostojni podjetniki niso več sodelovali. Fiskalne koristi deželnega kneza so prevladale nad pravicami Ptuja in Ljubljane. Slovenske dežele so izgubljale akumulirani kapital, ki ga je z dobički prinašala prehodna trgovina (Gestrin, 1991, str. 67).

Leta 1572 je začela trgovina z živino ponovno naraščati in je količinsko presegala trgovanje z živino iz prejšnjih, po prodaji uspešnih let. Ko so Turki zasegli Pápa in Györ (Raab), so po letu 1598 nekaj časa večino živine gnali na Beneško čez hrvaško ozemlje. Komaj po letu 1611 je ponovno oživela »ljubljska cesta«, ko je trgovino z živino prevzel bergamski trgovec Matija Qualandro iz Ptuja, ki je leta 1626 dobil zanjo celo appalto.

Slovenski trgovci so do začetka 70-ih let izgubili obe veji prehodne trgovine, ki sta skoraj v celoti prešli v roke tujih trgovcev in tujih trgovskih družb. S tem je začel v slovenskih deželah pridobljeni kapital odtekati v tujino.

Konkurenca domači meščanski trgovini oziroma slovenskim meščanskim (poklicnim) trgovcem je bila v 16. stoletju razmeroma velika. Poleg tujih trgovcev je domači meščanski trgovini konkurirala tudi podeželska trgovina.

Podeželska trgovina je z vključevanjem plemičev in podložnikov v blagovno-denarno gospodarstvo v 16. stoletju zelo zaostila nasprotja med mestom in vasjo. Ta nasprotja so se začinjala že v srednjem veku in se spreminjala vzporedno z razvojem družbene delitve dela in blagovno-denarnih odnosov. Prvi elementi boja med mestom in vasjo so se pojavili po nastanku srednjeveških mest na Slovenskem od konca 12. stoletja dalje in s širjenjem denarnega gospodarstva na podeželje, prek meja zemljiških gospodstev. S prehodom na denarno obliko fevdalne rente se je začel hitrejši razvoj komercializacije zemljiškega gospodarstva. Kmetje so odtelej redno kupčevali s presežki svojih domačij in iskali zaslužek tudi v neagrarni dejavnosti znotraj in zunaj meja zemljiškega gospodarstva. Kot posledica tega je kmalu po sredi 14. stoletja prišlo do odkritega nasprotja med mestom in vasjo. Mesta so tedaj prvič nastopila proti podeželski trgovini in hkrati tudi proti podeželski obrti. V času krize zemljiškega gospodarstva v 15.

in 16. stoletju se je podeželje še v povečanem obsegu usmerjalo v trgovino in neagrarno dejavnost. Podeželska trgovina je v obdobju, označenim z drugo stopnjo komercializacije zemljiškega gospodarstva, prehajala v svoj vrhunec.

Mesta in trgi na slovenskih tleh so vse bolj pogosto nastopali proti kmečki trgovini in podeželski obrti. Zahtevali so točno določene okvire njihove trgovine, vse pa naj bi bilo njim v korist. Bili so za svoje privilegije, proti odtekanju trgovine od mest in trgov, proti izrinjanju poklicnih trgovcev s podeželja, proti prekupčevanju in za omejitev kmečke trgovine ter poseganju tujcev v trgovino na podeželju. Skratka, mesta so želela odstraniti konkurenco in ohraniti stara razmerja. Kmečka trgovina naj bi, po njihovih utemeljitvah, odvajala trgovino stran od mest in trgov, povzročala pomanjkanje živil v njih in draginjo, škodovala pa naj bi tudi deželno knežjim mitnicam in vladarjevim dohodkom (Gestrin, 1991, str. 125).

Zemljiški gospodarji oziroma fevdalci so branili kmečko trgovino in uspešno podpirali podložnike v boju za trgovino proti mestom, saj bi bilo s prepovedjo kmečke trgovine ogroženo tudi njihovo neposredno vključevanje v trgovino. Deželni knez je v tem boju podpiral mesta, saj je kmečka trgovina škodila deželno knežjim mitnicam in zmanjševala vladarjeve dohodke. Boj za trgovino med mestom in vasjo je tako prispeval tudi k nasprotju med deželnim knezom in deželnimi stanoviti. Deželni knez je z raznimi ukrepi in pravicami nastopil proti podeželski trgovini fevdalcev in njihovem prisilnemu vključevanju podložnikov vanjo.

Mnogo bolj kot podeželska trgovina je mesta na Slovenskem prizadela konkurenca v naše dežele prihajajočih tujih trgovcev. Prihajali so iz avstrijskih in južnonemških dežel ter iz Italije, zlasti iz ozemlja Bergama in Brescie v beneški republiki ter iz pokrajine Marche. Posegali so v trgovino na velike razdalje ter zlasti v prehodno trgovino iz ogrskih dežel proti Italiji in nazaj. Z večjimi kapitali in boljšo poslovnostjo so prevzemali velik del trgovine s tedaj najvažnejšimi vrstami blaga. Trgovali so s kožami in kožuhovino, živino, železom in železnimi izdelki, živim srebrom in cinobrom, raznovrstnim suknom, beneškim blagom, začimbami in drugim. Njihovo trgovanje je odjedalo kruh ne le slovenskim meščanom, temveč tudi podložnikom, ki so izgubljali zaslužek od tovarništva. Meščani so v boju za svoje pravice navajali tudi škodo deželno knežje komore, ki jo je povzročila nova, dokaj nenavadna pot z železno trgovino po Kanalski dolini, kjer so bile mitnine nižje od mitnin po kranjskih poteh. Tuji trgovci so neposredno posegali v trgovino na slovenskih tleh ali pa so delovali s svojimi faktorji, se naseljevali v mestih in postajali njihovi meščani, se povezovali v družbe s tujimi in domačimi trgovci, postajali so založniki in lastniki rudnikov in fužin ter se vključevali v trgovino na drobno na podeželju. Pomagale niso niti pritožbe deželnih stanov, ki so bili ob teh vprašanjih na strani mest in trgov.

Zaradi tujih trgovcev so bili domači trgovci, še posebej v drugi polovici 16. stoletja, le v skromnem obsegu udeleženi v prehodni trgovini. Ta je bila v rokah italijanskih trgovcev, ki so si znali vedno znova pridobiti monopolni položaj v njej, med drugim tudi s posojili in vnaprej plačevanimi prometnimi pristojbinami deželnemu knezu. Na prehodu v 17. stoletje je deželni knez začel dajati trgovino s posamezno vrsto blaga tudi že v appalto.

Prisilna pot v Trst, ki jo je uvedel deželni knez, je prinašala občasne probleme meščanski trgovini. Trst je bilo največje pristanišče habsburških dežel, zato so ga začeli vladarji favorizirati. Ves trgovinski promet proti beneškim istrskim mestom naj bi tekkel samo skozi Trst. Če so šli tovarniki po drugih poteh, so morali plačati vse mitnine, ki so jih pobirali ob »tržaški« poti. Prisilna pot v Trst je pomenila za poklicne trgovce nekoliko daljšo pot in zato tudi dražjo, predvsem pa več in višjih prometnih pristojbin, mitnin, več poslovanja z boletami in tudi več nadzora prometa z bojem proti tihotapstvu. Po prvih desetletjih, ko je pri meščanih in tudi drugod prevladoval odpor proti vladarjevemu favoriziranju Trsta, so se mesta in meščani v notranjosti slovenskega ozemlja sprijaznili z obvezno potjo na Trst. Drugače pa je bilo s podložniki, ki so še vse obravnavano stoletje zahtevali »svobodne« poti proti beneškim mestom v Slovenski Istri (Gestrin, 1991, str. 132).

Različne oblike tehnike trgovskega poslovanja so se v 16. stoletju na novo uveljavile v prehodni, predvsem meščanski trgovini, ki je povezovala skoraj tisoč kilometrov oddaljene nakupne in prodajne pokrajine. Narekovale so jih zlasti razmere na italijanskih trgih, pa tudi potrebe zelo zahtevnega trgovanja, polnega tveganj, špekulacij in tudi prevar. Uveljavile so se različne oblike trgovskega poslovanja, s katerimi se je večinoma končal srednjeveški način trgovine, ki jo označuje tehnika potujočega trgovca.

Pred koncem srednjega veka so posamezni trgovci iz slovenskih dežel v primorskih mestih trgovali še sami, ko so prinašali blago na tamkajšnje trge. Toda po vzpostavitvi poslovnih zvez so začeli trgovci z obeh strani trgovati na osnovi predhodnih pogodb, ki so določale količino blaga, cene, čas dostave in oblike plačila. Določale so tudi odgovornost kršitelja pogodbe. Trgovine na velike razdalje tudi na slovenskem ozemlju ni mogel obvladati, še posebej ob velikih tveganjih, en sam človek. Sprva so si trgovci pomagali, da so pritegnili v poslovanje svojega sorodnika, kmalu pa so začeli uporabljati enega ali več zastopnikov, kot so faktor, prokurator, aktor, »res gestor«. Prisotnost stalnih zastopnikov na zunanjih trgih je omogočal povečevanje tržišča, olajšal je samo poslovanje in odpiral večje možnosti za kreditno trgovino. Postavljali so jih iz vrst italijanskih trgovcev, svojih partnerjev, ali pa so jih pošiljali v primorska mesta iz domačih krajev, kar so bili lahko tudi njihovi sorodniki. Slednje so uporabljali, če je bilo treba reševati pomembnejša vprašanja s trgovanjem. S trgovskimi pogodbami so trgovci že prehajali na trgovino, ki je poslovala po naročilih ob poznavanju lokalnega tržišča.

Pod vplivom povezav s primorskimi mesti in z Italijo je trgovina na Slovenskem prevzemala razne oblike in institucije trgovanja, kakor so pač dozorevali pogoji zanje. Že od prve polovice 14. stoletja so se trgovci iz zaledja spoznavali s srednjeveškimi trgovinskimi družbami, ki so se do tedaj uveljavile predvsem v primorskih mestih. V praksi so se razvile vse tri oblike srednjeveških trgovskih družb, kot so komenda, koleganca in kompanija. Družbe so povezovale v skupne akcije predvsem italijanske trgovce, ki so prihajali na trge primorskih mest, čeprav tudi družbe domačih trgovcev niso bile izjeme.

Nastajale so tudi mešane trgovske družbe. Le-te so posegale v prehodno trgovino in so trajale dve ali tri leta, lahko pa tudi daljšo dobo ter so jih sestavljali trgovci iz slovenskih in italijanskih

dežel. V družbeni kapital so vložili neprenosne deleže in so bili z njimi ali tudi z vsem premoženjem solidarno odgovorni do konca trajanja družbe. Te družbe so praviloma zajele vsaj tri družabnike in vsak izmed njih je opravljal določene naloge. Na skrajnih (dveh) točkah trgovskega poslovanja je deloval po en družabnik (ali faktor), skupaj sta skrbeli za nakup oziroma za prodajo blaga pri prometu v eno smer. Pri prometu v drugo smer sta vlogi zamenjala. Tretji družabnik ali več družabnikov je oskrbovalo prevoz blaga.

Medsebojne odnose je določala družbina pogodba, ki je točno opredelila pravice in obveznosti družabnikov, način poslovanja, nagrajevanja, delitev dobička in zaključek družbinega poslovanja. V pogodbi je italijanski partner prevzemal dolžnost, da bo s poslanim blagom trgoval za partnerja iz slovenskih dežel in v družbino korist. Tako so italijanski partnerji prodajali za trgovce iz slovenskih dežel za gotovino ali na kredit, izterjevali od dolžnikov kreditirane vsote vrednosti prodanega blaga, zaključevali z njimi poslovanje, kasirali zadolžnice za kreditirano blago ali izdajali pobotnice o plačilu dolga za kreditirano blago, vodili trgovske knjige in opravljali knjigovodska opravila in pošiljali svojim principalom po njihovih željah razno blago. Ob koncu poslovanja oziroma družbe so bili dolžni za principala narediti zaključni obračun celotnega trgovanja, posebej za blago in posebej za gotovino. Za vse neplačane račune na kredit prodanega blaga je bil principalu zadolžen predložiti poseben seznam z imeni dolžnikov, količino prodanega blaga in dolžno vsoto denarja. Te dolžnike je bil verjetno dolžan izterjati še po zaključku družbe, čeprav so to lahko storili tudi principalali ali njihovi prokuratorji (Gestrin, 1991, str. 165).

Vloga potujočega trgovca je v 16. stoletju začela počasi usihati. Nepoznavanje trga, trgovanje z velikim tveganjem in negotovostjo so njegove pomembne pomanjkljivosti. Večji trgovci, povezani v družbe, so poslovali iz enega mesta, iz svoje prodajalne. Ob pomanjkanju sredstev, kapitala, so se povezovali v razne oblike trgovskih družb in z njimi širili obseg poslovanja, poslovali so s faktorji in družabniki ter tudi poslovnimi partnerji. Ustvarjali so si trajnejše poslovne zveze in trgovali po vnaprej sklenjenih pogodbah ali sprejetih naročilih glede na potrebe neposrednega tržišča, in s tem bistveno zmanjševali tveganje v trgovanju. Ena stalnih oblik poslovanja je postala kreditna trgovina z zadolžnicami, ki so jih imetniki tudi že prenašali na tretjo osebo. Javljajo se tudi že elementi meničnega prava. Vse to je zahtevalo knjigovodsko poslovanje, ki je tudi že prihajalo iz enostavnega v dvostavno knjigovodstvo s konti, različnimi računskimi knjigami, kot so npr. žurnali in glavne knjige. Velika knjiga je vsebovala vse konte. Če je bilo teh knjig zaradi številnosti kontov več, so jih označevali s številkami, črkami in barvami. Skrivne ali obračunske knjige so se uporabljale za prikaz udeležbe posameznih družabnikov. Knjige dohodkov in stroškov (blagajniške knjige) so vodili posebej, če blagajna ni imela lastnega konta v glavni knjigi. Poznali so še druge knjige, ki pa so bile manj uporabne.

Pojav dvostavnega knjigovodstva v Toscani v 13. stoletju je tesno povezan s pojmovanjem, da podjetje dolguje svojim lastnikom družabnikom vloženi kapital. Dvojno knjigovodstvo je nastalo po načelu, da se vsak podatek dosledno knjiži dvojno, in to na način, ki po analitični obdelavi omogoča določitev vrednosti kapitala. Benečani so sistem dvojnega knjigovodstva izpopolnili in uvedli v podjetja knjige, omenjene v prejšnjem odstavku.

Ohranjene poslovne knjige iz prve polovice 16. stoletja kažejo, da je večina večjih trgovcev na Slovenskem že uporabljala beneško tehniko dvostavnega knjigovodstva, kar kaže na visoko stopnjo razvitosti trgovskega poslovanja. V skladu s pravili dvostavnega knjigovodstva se je knjižilo debetne postavke na levi, kreditne pa na desni strani. Vknjižbe so bile natančno dokumentirane. Ob vsaki vknjižbi je bil običajno naveden datum in kraj, v katerem je bil vpis vnesen. Poleg tega pa je bilo navedeno ime poslovnega partnerja, upnika in dolžnika, njegov poklic in naslov oziroma kraj bivanja. V knjigah je bilo navadno opisano tudi besedilo vknjižbe, ki je pogosto vsebovalo ceno, količino in vrsto blaga, pa tudi nebitvene podatke, kot so priče ipd. Konte, ki so bili izravnani, so praviloma prečrtali, kar je bilo v tistem času ustaljena knjigovodska praksa (Košir, 2001, str. 12).

4.1.2. *Naložbe trgovskega kapitala*

Vse do tedaj se največkrat omenja trgovski kapital, ki je na Slovenskem odigral pomembno vlogo pri koncentraciji prvih kapitalov, še zlasti v 16. stoletju. Takrat so bile slovenske dežele na prehodu iz enostavne blagovne produkcije v razvito kapitalistično blagovno produkcijo. Tako je imel še vedno pomembno vlogo drobnih blagovnih producentov, ki je bil hkrati lastnik svojih produkcijskih sredstev, opaziti pa je bilo tudi že kapitalistično produkcijo, ki je produkcija velikega obsega, organizirana v okviru kapitalističnega podjetja. Kapitalistična produkcija zahteva na eni strani koncentracijo kapitala v rokah kapitalistov in na drugi strani koncentracijo delavcev, ki niso lastniki ničesar drugega kot svoje delovne sile.

Za razliko od blagovne produkcije, katere obrazec je $B_1 \rightarrow D \rightarrow B_2$ (B_1 pomeni blago št. 1, D je denar, B_2 pomeni blago št. 2), se kapitalistična produkcija začne in konča z denarjem. Obrazec kapitalistične produkcije je torej $D \rightarrow B \rightarrow D'$ (D pomeni denar, B je blago, D' pomeni še več denarja). Tak proces je smiseln le, če je končna vsota denarja večja, kot je bila prvotna. V tem primeru je kapital odigral svojo vlogo in lastniku kapitala prinesel presežno vrednost. Če ne bi dosegel presežne vrednosti, bi kapitalist zaman tratil čas in nosil poslovno tveganje. Cilj kapitalistične produkcije je prav v tem, da pride do tega povečanja vrednosti. Presežno vrednost lahko opredelimo kot povečanje začetne vrednosti ali kot razliko med končno in začetno vrednostjo kapitala. Poleg trgovskega kapitala, ki se je uveljavil že pred kapitalizmom, obstaja tudi kapital, ki se nalaga v produkcijo in ga Marx imenuje industrijski kapital. Kapitalizem torej temelji na industrijskem kapitalu in predpostavlja, da kapitalist najprej nakupi blago, da bi prišel do drugega blaga in s prodajo tega realiziral ustvarjeno presežno vrednost (Glas, 1986, str. 109).

Industrijski kapital se giblje skozi fazi produkcije in menjave. Presežna vrednost se ustvarja le v fazi produkcije. Kapital se torej plemeniti s presežno vrednostjo. V času menjave se presežna vrednost ne ustvarja, vendar pa je le-ta nujna, ker se v produkciji ustvarjena presežna vrednost realizira šele s prodajo blaga na trgu. Trgovski kapital je torej le osamosvojeni del industrijskega kapitala, ki je prevzel posebno funkcijo menjave blaga. Več kapitala je zdaj lahko vloženega v fazo produkcije, industrijski kapital se obrača hitreje oziroma založiti je treba manj industrijskega kapitala. S tem se ustvarja večja presežna vrednost.

V razdelitvi presežne vrednosti, ki jo je ustvaril industrijski kapital v času produkcije, je tako udeležen tudi trgovski kapital. Za kapitaliste je trgovina le eno izmed možnih področij, kamor lahko naložijo svoj kapital. Založeni kapital mora trgovini prinašati enak profit kot v kateri koli drugi panogi. Profitna mera trgovskega kapitala je zato v dolgoročnem ravnotežju enaka profitni meri katere koli druge panoge, kjer je udeležen industrijski kapital, torej je enaka povprečni profitni meri. Če bi bila večja ali manjša, bi teklo izmenjevanje kapitala med trgovino in drugimi panogami do izenačitve profitnih mer. Trgovski kapitalist sodeluje pri oblikovanju povprečnega profita tako, da se celotna masa v družbi ustvarjene presežne vrednosti deli z vsem založenim kapitalom, industrijskim in trgovskim. Trgovski kapital neposredno zmanjšuje mero povprečnega profita, toda jo posredno hkrati zvišuje. To omogoča, da je industrijski kapital bolj produktiven in da s tem ustvari večjo maso presežne vrednosti (Glas, 1986, str. 128).

Do sedaj sem govorila predvsem o industrijskem in trgovskem kapitalu, ki sta potrebna pri realizaciji presežne vrednosti oziroma dobička ali profita, ki je le preoblikovana presežna vrednost. Presežno vrednost kapitalisti po večini vlagajo nazaj v produkcijo in spreminjajo v kapital, ki je lahko ponovno industrijski oziroma trgovski. Spreminjanje presežne vrednosti v kapital, pomeni akumulacijo kapitala. Kapital torej nastaja oziroma se producira z akumulacijo. Akumulacija kapitala pa pomeni razširjeno reprodukcijo, to je obnavljanje produkcije v povečanem obsegu. Vsaka akumulacija je hkrati koncentracija kapitala, večanje kapitala iz presežne vrednosti. Hkrati s koncentracijo kapitala poteka tudi centralizacija kapitala, združevanje različnih kapitalov v en sam večji kapital. To pa so že procesi, ki jih v 16. stoletju še niso toliko poznali.

Povedano velja predvsem za teorijo modernega kapitalizma. V realnosti pa prihaja do določenih odstopanj, še zlasti v 16. stoletju, ko je kapitalizem na Slovenskem komaj začel dobivati svoje prepoznavne oblike. Tako bi težko govorili o pravem industrijskem kapitalu, saj industrije, v sedanjem pomenu besede, ter njenih oblik proizvodnje in organizacije v tistem času še niso poznali. Ukvarjali so se predvsem s cehovsko proizvodnjo, proizvodnjo v fužinah in rudnikih ter agrarno proizvodnjo, razvijati pa so se začele tudi že prve manufakture. V proizvodnji ustvarjeni izdelki, razne kovine in presežki v agrarni proizvodnji so se prodali oziroma zamenjali na različnih trgih za denar ali drugo blago.

V 16. stoletju je pri akumulaciji prvih kapitalov odigral najpomembnejšo vlogo že večkrat omenjeni trgovski kapital. To se vidi v trgovini na velike razdalje in predvsem v prehodni trgovini, s katero so se ukvarjali zlasti meščanski trgovci. Za meščanske trgovce je bila trgovina na daljše razdalje najpomembnejša dejavnost, s katero so se poklicno ukvarjali. To se kaže zlasti v ustanavljanju trgovskih družb, kjer so se zbirali veliki kapitali. Ne moremo pa trditi, da so se poklicni trgovci ukvarjali samo s trgovino. Z nakopičenim kapitalom od prehodne trgovine, so le-tega vlagali v kreditno poslovanje, fužinarstvo in rudarstvo, manufakture, pa tudi v zemljiško posest.

Prehodna in izvozna trgovina sta poklicnim trgovcem prinesli 20-odstotne in večje dobičke. S trgovino zbrana sredstva so slovenski trgovci v prvi polovici stoletja vlagali predvsem v

neagrarno proizvodnjo. Dobički v rudarstvu in fužinarstvu so bili zaradi vedno novih vlaganj in zastojev v proizvodnji vse manjši. Njihov letni profit ni bil večji od dobrih 10 % vloženega kapitala oziroma vrednosti posameznega deleža. Večji del dobička so pobrali fužinarji, kateri so se tudi sami ukvarjali s trgovino teh kovin. V 70-ih letih so prevladovala naložbe v zemljiško posest, v primorskih mestih zlasti v soline in ladje. Pri vlaganjih v kreditne posle, v zemljiško posest ter pri zakupih celih zemljiških gospostev so letne obresti prinašale oziroma je bil čisti dohodek od 5 do 7 % vrednosti vloženega kapitala (Gestrin, 1991, str. 301).

Zaradi velikih dobičkov, ki jih je v tistem času prinašala trgovina, so se s to dejavnostjo poleg meščanov začeli ukvarjati tudi kmetje in zemljiški gospodje. S trgovanjem se sicer niso ukvarjali poklicno, kar se kaže v slabši organiziranosti, saj ne poznajo trgovskih družb v pravem pomenu besede. Trgovina je kmetom prinesla dovolj zaslužka za preživetje, nekateri pa so si z njo ustvarili celo dobiček. Zaradi strahu pred konkurenco so se meščanski trgovci poskušali zaščititi proti podeželski trgovini in tudi tujim trgovcem, kar pa jim je uspelo bolj ali manj.

Zaradi razvitih blagovno-denarnih odnosov so se v prvi polovici 16. stoletje v vseh najvažnejših središčih prehodne in izvozne trgovine zbirali, kot sem že omenila, sorazmerno veliki trgovski kapitali v rokah največjih domačih poslovnežev. Z blagovno-denarnimi odnosi so se utrdile nove oblike tehnike trgovine, ustvarjali so se elementi novega mišljenja v poslovanju. Z njimi se da razložiti tudi številne razvojne smeri in dogajanja, pa tudi družbena nasprotja, ki so med drugim pripeljala do kmečkih uporov in reformacije. Stopnja kopičenja trgovskega kapitala je imela na slovenskem ozemlju že precej široke osnove, saj je bilo v obravnavanem obdobju v blagovno-denarne odnose vključeno, poleg mest in trgov, tudi podeželje s fevdalci in podložniki. Seveda pa bi bila, ob tedanjem obsegu trgovine, njihova moč še mnogo večja, če bi domači trgovci v celoti in vse obdobje obvladali obe donosni veji trgovine. Nemški in zlasti italijanski poslovneži, ki so se vključevali v ta trgovski razvoj, niso pa se na slovenskih tleh ustalili, postali meščani in ostali v njih, so s svojimi močnimi trgovskimi kapitali in večjo poslovnostjo velik del v njej zbranega kapitala odnašali v tujino. Ta proces je bil intenzivnejši od leta 1570, ko je bila trgovina skozi glavna prometna središča velika in je celo rasla, ni pa bila v rokah domačih trgovcev. Dohodki na mitninskih postajah od prometnih pristojbin so bili v porastu, toda domačih trgovcev v najdonosnejših vejah trgovine skoraj ni bilo.

Največji trgovci iz Ljubljane, Ptuja in Beljaka, pa tudi trgovci manjših mest so zbrana sredstva zavestno vlagali v skoraj vse tedanje gospodarske dejavnosti.

Naložbe v trgovino, predvsem v nove posle prehodne in mednarodne trgovine so bile dokaj velike. Trgovci so ponovno reinvestirali v trgovino predvsem z namenom, da bi povečali njen obseg, tržišče in dobiček. Za to so že v srednjem veku uporabljali razne oblike trgovskih družb, kot so komenda, koleganca in kompanija (compagnia). V 16. stoletju so pod nazivom trgovska družba razumeli samo eno obliko družbe, imenovano družba (compagnia), ki je povsem prevladala.

Vlaganje v kreditno, denarno poslovanje je bila tudi pogosta naložba meščanskih trgovcev. Za velike trgovce je v 16. stoletju postajalo denarno poslovanje vse bolj vabljivo. K temu je pripomogel tudi izgon Židov iz slovenskih dežel pod habsburško oblastjo na prehodu iz 15. v 16. stoletje, ki so dotlej obvladovali bančne posle. Poleg menjalnih poslov so nekateri slovenski trgovci uveljavili tudi kreditno poslovanje. Posojali so na zastavo ali zakup in za obresti sorazmerno velike vsote deželnemu knezu, stanovom in plemičem, pa tudi mestom in meščanom. Opravljali so bančne posle za italijanske trgovce, Habsburžane pa so z denarjem zalagali tujci. Deželni knezi so za posojila kot jamstvo dajali za določen čas v zastavo ali v zakup dohodke npr. raznih mitninskih postaj, predvsem pa zemljiška gospostva oziroma dohodke od njih. Vsako leto so naredili obračun in povračila odšteli od vsote posojila ter k ostanku prišteli še enoletne obresti. Obresti so znašale od 5 do 7 % in so jih zaračunavali od vsakoletne obračunske vsote denarja. Pri kreditiranju predvsem prehodne trgovine je postalo pomembno poslovanje z zadolžnicami, ki so jo imetniki tudi že prenašali na tretjo osebo, javljajo pa se tudi že finančni posli z elementi meničnega prava, kar vse je že zahtevalo knjigovodsko poslovanje.

Pri koncentraciji prvih kapitalov je poleg že omenjenega trgovskega kapitala odigral pomembno vlogo tudi posojilni (oderuški) kapital, ki je kot predkapitalistična oblika kapitala deloval na področju menjave že pred nastankom kapitalizma. Posojilni kapital je dobival obresti iz razlike med posojenim in kasneje vrnjenim zneskom denarja. Tako sta trgovski in posojilni kapital nakopičila velike vsote denarja v rokah posameznikov, omogočila prvo koncentracijo kapitala in nastanek prvih kapitalistov.

Industrijski in trgovski kapitalist sta aktivna kapitalista, podjetnika, ki tvegata naložbo kapitala zaradi dobička. Denarni kapitalist pa posoja posojilni kapital tistim podjetnikom, ki nimajo svojega kapitala. Ob vračilu posojenega zneska dobi nazaj večji znesek, povečano vrednost v obliki obresti. Posojilni kapital je osamosvojitveni del industrijskega kapitala, ki je v obliki denarja. Denar sam po sebi prinaša presežek. Težje je opazna povezava med produkcijskim procesom in obrestmi, kot obliko presežne vrednosti. Denar je namreč potencialni kapital, ki omogoča podjetniku brez lastnega kapitala, da z izposojenim denarjem nakupi produkcijske faktorje in s produkcijo ustvari presežno vrednost, ki se tako deli na dva dela. Prvi del so obresti, ki so nagrada denarnemu kapitalistu, da je prepustil uporabno vrednost denarja aktivnemu kapitalistu podjetniku. Drugi del, ki ostane aktivnemu kapitalistu, je podjetniški dobiček. Do te razdelitve na dva dela pride, ker ni nujno, da je aktivni kapitalist hkrati tudi lastnik kapitala. Če pa je kapitalist hkrati lastnik kapitala in podjetnik, dobi obresti in podjetniški dobiček, torej celotni profit (Glas, 1986, str. 129).

Rudarstvo in fužinarstvo sta bila kot neagrarni proizvodnji tudi deležna investicij akumuliranega trgovskega kapitala. Na Slovenskem se je konec 15. in v začetku 16. stoletja pojavila prva zgodnjekapitalistična proizvodnja. Nastajala so prva večja rudarska in fužinarska podjetja, v njih pa so izpopolnjevali izdelavo železa. »Slovensko« in »nemško« peč je zamenjala večja in boljša »italijanska« peč. Lastniki rudnikov in fužin so bili večinoma trgovci s fužinskimi izdelki, združeni v rudniških družbah. Vsak družabnik je izkoriščal rudo in fužino v natančno določenih dnevih, svoj delež pa je lahko prodal, dal v najem ali delil.

Prvi vrhunec je doseglo fužinarstvo že v 16. stoletju, ko so vse boj izkoriščali vodno silo za pogon mehov in težkih kladiv. Na Kranjskem je bilo proti koncu 16. stoletja okrog 20 fužin, ki so dajale 2.000 ton železa in jekla. Med fužinarji in trgovci so se razvili posebni založniški odnosi. Trgovec je oskrboval rudarje in fužinarje z življenjskimi potrebščinami in denarjem za tehnično izpopolnitev izdelkov. Obenem se je tudi dogovoril, da bodo železne izdelke prodajali samo njemu.

Kljub veliki proizvodnji železa je bil najpomembnejši rudnik živega srebra v Idriji, saj je veljal za enega največjih obratov zgodnjega kapitalizma v Evropi. Nastal je konec 15. stoletja, njegovi prvi lastniki pa so bili beneški trgovci. Okrog leta 1520 so pridobivali že okoli 50 ton živega srebra in cinobra letno. Sredi 16. stoletja je idrijsko živo srebro prevladovalo na evropskem trgu in prišlo celo v kolonije. V letih od 1539 do 1573 so prodali kakih 1.650 ton živega srebra in 300 ton cinobra. Prodaja je bila izredno donosna, dajala je od 200 do 400 % dobička in bila eden največjih virov evropskega trgovskega kapitala.

Poleg železarske dejavnosti, predvsem na Gorenjskem in rudnika živega srebra v Idriji, so imeli pomembno vlogo tudi rudniki svinca. Svinec je bila važna kovina ne samo zaradi svoje uporabnosti, temveč tudi pri pridobivanju srebra in bakrovih rud. Svinčeni rudniki so bili predvsem na južnem Koroškem. Največji in najbogatejši je bil Bleiberg blizu Beljaka, kjer so pridobivali tudi najčistejši svinec. Koroški rudniki svinca so bili zelo donosni do druge polovice stoletja, ko je pridobivanje svinčene rude zaradi izčrpanosti ter vdorov vode v jaške in rove začelo upadati. Edini dalj časa delujoči rudnik svinca na Kranjskem je bil v Litiji.

Bakrenih rudnikov na slovenskih tleh skoraj ni bilo. Pred koncem 16. stoletja se je pojavil manjši obrat blizu Radeč, katerega lastnik je bil ljubljanski meščan. Posamezni poslovneži iz naših krajev so bili tesno povezani s proizvodnjo bakra v kraju Rude pri Samoboru na Hrvaškem. Postajali so lastniki rudniških deležev, njegovi založniki ali pa so ga jemali v zakup.

Rudarstvo in fužinarstvo so podpirali zlasti deželni knezi. Rudna ležišča in gozdove, kjer so pri izdelavi končnega izdelka dobivali oglje, so z rudarskimi redi (statuti) razglašali za državno posest. S tem so dobili pravico in dohodke, ki so jih dotlej uživali fevdalci. Z redom je knez navezal nase tudi vse v rudarstvu zaposlene ljudi, ki so bili osebno svobodni in podrejeni posebnim rudarskim sodiščem (Božič, 1980, str. 50).

Povečana proizvodnja rudnikov in fužin je kmalu privabila v slovenske dežele tuje bogate trgovce. Ti so prevzeli založništvo, nato pa postali celo lastniki rudnikov in fužin. Na Koroškem in Štajerskem so se utrdili južnonemški trgovci, na Gorenjskem in v Kanalski dolini pa italijanski. Z razvojem fužinarstva in manufaktur so nastala številna nova nasprotja. Pravice deželnega kneza v fužinarstvu so povzročile hude spore s plemstvom. Le-to se je balo zlasti za gozdove. Kmetje so začeli pridobivati novo obdelovalno zemljo, fužinarji pa so se krčevito potegovali za gozd, za glavni vir takratnega goriva – oglja. Meščani so bili zelo nezadovoljni, da so smeli fužinarji kupovati potrebščine zunaj mesta pri podložnikih in da so bili oproščeni mitnin, še bolj pa jih je vznemirjal prodor tujih trgovcev.

Manufakturna proizvodnja je bila tudi ena izmed oblik, kamor se je nalagal trgovski kapital. Pojemovno se kapitalistična blagovna produkcija začne s kapitalistično kooperacijo kot razširjeno obrtniško delavnico. V tej delavnici se pri proizvodnji še ohranja stara obrtniška ročna tehnika, kjer vsak proizvajalec proizvaja produkt od začetka do konca sam. Ta kvantitativna razširitev obrtniške delavnice vodi do prednosti kapitalistične kooperacije, ki se kaže v večji učinkovitosti – produktivnosti dela in pripravlja pogoje za kapitalistično manufakturno. Manufaktura je kapitalistična delavnica, kjer si kooperirajoči delavci med seboj delijo delo – tehnična delitev dela. Manufaktura pa končno pripravlja pogoje za kapitalistično tovarno, ki v primerjavi s starimi produkcijskimi tehnikami še neprimerno bolj zvišuje produkcijsko učinkovitost na kapitalistični podlagi (Glas, 1986, str. 91). Proizvodnje v kapitalističnih tovarnah pa v 16. stoletju še niso poznali.

S cehovskimi pravili so obrtniki kot enostavni blagovni proizvajalci v okviru prevladujočih fevdalnih izkoriščevalskih odnosov na vasi v strahu pred propadom solidarnostno preprečevali razslojevanje in si s tem omogočali stanu primerno življenje. Namesto cehovskega omejevanja produkcije in izključevanja konkurence je prihajajoči kapitalizem zahteval konkurenčni boj. Konkurenca je potrebna za pospeševanje razvoja produktivnih sil na kapitalističnem temelju.

"Za kapitalistično blagovno produkcijo je bistveno, da so pogoji dela ločeni od producentov. Zato je tudi v tej produkciji kapitalist lastnik produkcijskih sredstev, ki s temi sredstvi upravlja in vodi produkcijski proces. Delavec je odtujen od produkcijskih sredstev, čeprav s svojim neposrednim delom s temi sredstvi edini prinaša in ustvarja vrednost ter presežno vrednost, ki si jo prilašča kapitalist" (Glas, 1986, str. 91).

V 16. stoletju so nastale na Slovenskem prve manufakture. V Fužinah v Ljubljani so izdelovali topovske krogle, pri Podkloštru v Ziljski dolini na Koroškem je bila rafinerija bakra in livarna topov, v Celju livarna topov, v Borovljah na Koroškem so bili prvi »mlini« za papir, v Ljubljani in Radgoni steklarne. V 16. stoletju je postala ena pomembnejših vej kovinske proizvodnje izdelovanje hladnega in ognjenega orožja, ki se ga je uporabljalo pri obrambi Vojne krajine pred turškimi napadi predvsem v času Sulejmana.

Manufakture so bile torej podjetja, v katerih so izdelavo ene vrste blaga delili na različne faze, na vrsto delovnih prijemov. Posameznih preprostih del so se mogli v kratkem priučiti tudi nekvalificirani delavci, celo otroci. Ker so delavci venomer ponavljali iste delovne prijeme, so delali hitreje in bolje kot kvalificirani delavci, kateri so po večini izdelovali celoten proizvod od začetka do konca sami. V manufakturah je delalo sto ali celo več delavcev ročno, rokodelsko.

Z razvojem gospodarstva je bilo vse več delavcev, ki so živeli revno, čeprav so bili osebno svobodni. Delovni čas je trajal do 15 ur, mezde so dobivali večinoma v naturi, s tem pa so lastniki še povečevali izkoriščanje. Celo v rudarstvu so zaposlovali ženske in otroke.

Pomorski promet se je v 16. stoletju razvijal dokaj hitro tudi na račun trgovskega kapitala, ki so ga akumulirali zlasti meščanski trgovci. Še zlasti proti koncu 16. stoletja so postajali lastniki ali

najemniki ladij v Slovenskem primorju tudi posamezni trgovci iz mest slovenskega zaledja, ki so jih uporabljali za svoje poslovanje. Vendar pa so se ljudje iz slovenskih krajev vključevali v pomorstvo tudi na druge načine: bili so ladjedelci ali so se v primorskih mestih učili ladjedelske obrti, v zaledju so izdelovali predmete, ki jih je potrebovalo ladjedelništvo, bili so hlapci ali nosači v pristaniščih ali so se zaposlili kot mornarji in galjoti na ladjah primorskih mest.

V pomorskem prometu nasploh in proti Italiji so med primorskimi mesti še v začetku 16. stoletja prevladovala mesta pod beneško oblastjo, zlasti Koper in Piran. Do istega časa je bila pomembna tudi Reka. Predvsem s habsburško politiko prisilne poti pa je prevzel vodilno vlogo v pomorskem prometu Trst, prek katerega je šel odtlej pretežni del blaga iz zaledja v Italijo, kjer si je v tistem času Trst postavljaj svoje konzule, npr. v Bariju in Anconi.

Pomorski promet iz pristanišč obravnavanih mest so obvladovali predvsem domači ladjarji, ki so s svojimi ladjami prevažali blago sebi in vsem, ki so jih za to najemali. Med njimi so bili tudi trgovci istrskih in dalmatinskih mest, Benečani in meščani drugih beneških mest, posamezniki iz Ancone in drugi. Odločujočo vlogo v pomorski trgovini in v oddajanju ladij v najem so imele slovenske in predvsem italijanske trgovske družbe, ki so imele srednjeveško obliko komend in koleganc ter so si s pomorstvom ustvarile velike dobičke.

Pomorski promet z Italijo in drugimi jadranskimi deželami je bil poleg pomorske trgovine, ki se je vezala na ta promet, najpomembnejša veja pomorskega gospodarstva v mestih Slovenskega primorja. Celotno pomorsko dejavnost s pomorsko trgovino, prometom, ladjedelništvom, solinarstvom in ribištvom bi mogli v obravnavanem obdobju označiti kot panogo, ki je prinašala primorskim mestom največ dohodkov in od katere je živelo veliko število njihovega prebivalstva. Prebivalstvo Slovenskega primorja je po ocenah štelo približno 20.000 ljudi. Koper in Trst lahko prištevamo v tistem času med večja pristanišča na vzhodni obali Jadranskega morja vse do Dubrovnika, ki pa je od vseh drugih daleč izstopal (Gestrin, 1991, str. 61).

Vlaganja v nakup zemlje in zemljiških gospostev ter v samo kmetijstvo niso bile majhne vsote, kamor se je nalagal akumuliran trgovski kapital. Vzporedno z vlaganjem v proizvodnjo so najbogatejši meščani investirali tudi v zemljiško posest. Pri tem so imeli še posebej pomembno vlogo tuji trgovci in podjetniki iz južnonemških in italijanskih dežel, ki so postali meščani in se tudi drugače ustalili na slovenskem ozemlju. Še sorazmerno zgodaj so lastniki nakopičenega trgovskega kapitala zaradi tveganosti v trgovskih in denarnih poslih prehajali na vlaganje v zemljiško posest. Posamezna zemljišča, vinograde, kmetije in razne fevdalne prihodke, npr. desetine, so si meščani pridobivali v vsem obdobju srednjega veka. Podatki o tem so dostopni tudi za 16. stoletje. V tem času so si meščanski trgovci pridobivali cela zemljiška gospostva, kar je bilo povezano s posojanjem večjih zneskov denarja deželnemu knezu in plemičem na zastavo ali na zakup celih zemljiških gospostev in za obresti, ki jih je na 5 do 6 % omejil šele deželnoknežji odlok leta 1588. Prav tako so nekateri trgovci že zgodaj prehajali v plemiške vrste. Take so bile predvsem tiste trgovske in podjetniške družine, ki so imele vodilno vlogo v prehodni in izvozni trgovini ter v železarstvu. Pridobitev zemljiškega gospostva in plemiškega naslova je tem ljudem prinesla možnost varne oblike naložbe kapitala in ugodnosti, ki jih je dajal

plemiški naslov v trgovini in podjetništvu, čemur se tudi kot plemiči niso odrekli. Meja med plemstvom in meščanstvom se je v procesu pojavljanja zgodnjega kapitalizma zopet nekoliko zabrisala.

4.2. PODEŽELSKA TRGOVINA

Podeželska trgovina v 16. stoletju je pomenila vključitev plemičev in podložnikov v blagovno-denarno gospodarstvo.

V času krize zemljiškega gospostva od druge polovice 15. stoletja in dalje skozi 16. stoletje se je podeželje v povečanem obsegu usmerjalo v trgovino in neagrarno dejavnost. Podeželska trgovina je v obravnavanem obdobju, ki ga označujemo z drugo stopnjo komercializacije zemljiškega gospostva, prehajala v svoj vrhunec. Fevdalci so posegali vanjo in v druge gospodarske dejavnosti, da bi se izvili iz zemljiške krize, podložniki pa so s kupčevanjem lažje zmogli stara in tedaj na novo ustvarjena bremena. Vendar se zdi, da niti enim niti drugim ni manjkalo težnje po pridobivanju.

V tem obdobju so se blagovno-denarni odnosi tako uveljavili, da so bili odnosi znotraj fevdalne družbene delitve dela povsem spremenjeni. Vključevanje podeželja, fevdalcev in podložnikov v blagovno-denarno gospodarstvo je bilo tolikšno, da so se nasprotja med mestom in vasjo v celoti zaostrila, poglobljala pa so se tudi med fevdalci in podložniki, med stanovi in deželnim knezom ter njim in podložniki (Gestrin, 1991, str. 125).

V nadaljevanju bom pogosto omenjala fevdalno rento in predvsem povečevanje fevdalne rente. Fevdalna renta je zemljiška renta fevdalne dobe in je ena izmed oblik presežne vrednosti, v tem primeru za fevdalca. Po drugi strani je fevdalna renta obveznost, ki jo ima tlačan kmet do fevdalca. Zemljiško rento bom najprej predstavila v obliki, značilni za kapitalizem, kasneje pa jo bom priredila za razmere, kakršne so vladale v 16. stoletju.

V kapitalizmu obstaja poleg dveh osnovnih družbenih razredov, kapitalistov in delavcev, še poseben razred zemljiških lastnikov. Zemljiški lastniki dajejo svojo zemljo v uporabo kapitalistom zakupnikom, od katerih dobijo dohodek v obliki zemljiške rente. Izvor rente je presežna vrednost, ki jo ustvarijo mezdni delavci v kapitalistični agrarni produkciji in povsod tam, kjer se kot produkcijski faktor pojavlja zemlja kot naravna dobrina, ki je ni ustvaril človek. Renta je torej le pojavna oblika presežne vrednosti. Na osnovi monopola zasebne lastnine nad zemljo omogoča renta zemljiškemu lastniku, da sodeluje v razdelitvi presežne vrednosti.

Kapitalist zakupnik plačuje delovno silo po njeni vrednosti, presežno vrednost pa zadrži zase oziroma jo mora razdeliti z zemljiškim lastnikom. Kapitalist zakupnik je aktivni kapitalist, ki vlaga svoj kapital v agrarno produkcijo, da bi maksimiral profit. Zanj je agrarna produkcija le eno izmed možnih panog, kamor lahko naloži svoj kapital, ki pa mu mora v dolgoročnem

ravnotežju prinašati enak profit kot katera koli druga panoga, torej povprečni profit. Ker mora kapitalist zakupnik dobivati vsaj povprečni profit, je renta, ki jo dobi zemljiški lastnik, le presežek nad povprečnim profitom, torej ekstraprofit (Glas, 1986, str. 130).

Tako obrazložena zemljiška renta se uporablja predvsem v razmerah že dobro uveljavljenega kapitalizma. Lahko pa jo priredimo za razmere, kakršne so vladale v 16. stoletju, ko fevdalizem še ni popolnoma izginil iz naših krajev. Kmet tlačan je plačeval fevdalno rento zemljiškemu gospodu fevdalcu. V tem primeru je bil tlačan zakupnik kmetije, ki je z agrarno produkcijo že ustvarjal presežno vrednost. Z drugimi dejavnostmi oziroma panogami se ni ukvarjal, ker je bil osebno nesvoboden in je imel kot podložnik obveznosti do zemljiškega gospoda. Za razliko od zakupnika v kapitalizmu je kmet večino presežne vrednosti ali celo vso oddal fevdalcu v obliki fevdalne rente, ki je bila najprej še v naturi, ob prodoru blagovno-denarnih odnosov na podeželje pa tudi že v denarju. Fevdalec je kot lastnik zemlje prejemal ekstraprofit v obliki zemljiške rente in povprečni profit, ki bi sicer moral pripadati tlačanu. Ekstraprofit in povprečni profit tako tvorita celotno fevdalno rento, ki jo je moral tlačan plačati zemljiškemu gospodu. Podobno bi lahko zemljiško rento razložili na primeru deželnega kneza oziroma plemičev, ki so svoje zemljiško gospostvo dajali v zakup trgovcem, kateri so si pridobili velike kapitale predvsem v prehodni trgovini.

4.2.1. Komercializacija zemljiškega gospostva

Glede gospodarskega razvoja lahko na splošno ugotovimo, da je v 15. stoletju zaradi uveljavljanja blagovno-denarnih odnosov prišlo do kriz v sistemu zemljiškega gospostva. Zemljiško gospostvo, nekdanj trdno povezana gospodarska celota, je bilo zaradi vpliva denarnega gospodarstva, zlasti po uveljavitvi denarnih dajatev, zrahljano.

Iz krize zemljiškega gospostva so se fevdalci reševali znotraj zemljiškega gospostva od zadnje četrtine 15. stoletja v več smereh. Tako so povečevali obseg dominikalne zemlje in vzporedno z njo tlako. Povečevali so tudi neizmerjeno tlako, ki so jo po večini izrabili za povečanje dohodkov v obliki denarne odškodnine za tlako v t. i. rabotnini. Z njo so torej bolj povečevali denarno kot delavno rento. Nekateri fevdalci so se zaradi padanja vrednosti denarja vračali z denarnih na naturalne dajatve, vendar so bili le-ti v manjšini. Na ogromni večini gospostev so prevladovale denarne dajatve, ki so se ponekod še povišale. Pomembna pot, ki so jo ubirali fevdalci, je bila tudi povečevanje obstoječih in ponekod obnovljenih starih, nekdanj opuščenih naturalnih dajatev. Poleg naštetega so fevdalci v tem obdobju zahtevali tudi višje desetine.

Plemiči so se torej znotraj fevdalnega zemljiškega gospostva reševali iz krize na različne načine. Vsak se je prilagajal obstoječemu stanju in razmeram na svojem gospostvu ter svojim možnostim. Vendar to ni zadostovalo. Kriza zemljiškega gospostva je fevdalce na slovenskih tleh v velikem obsegu prisilila, da so iskali dohodke, ki naj bi jim omogočili stanu primerno življenje, tudi zunaj dohodkov njihovih gospostev oziroma zunaj podložniških dajatev in bremen, to je zunaj neposredne fevdalne rente. Tako so mnogi zemljiški gospodje na škodo

podložnikov našli vir dohodkov v trgovini, predvsem v trgovini s presežki zemljiškega gospostva, posegali so tudi v kreditne posle, šli v zakup, v naložbe v rudarstvo in fužinarstvo. Investirali pa so tudi v lastna posestva. Tako so nekateri gradili mline, žage in druge obrate.

Ob iskanju poti iz krize zemljiškega gospostva in ob procesu komercializacije je zrasla dvojna vloga plemstva v odnosu do podložnika. Po eni strani je plemstvo znotraj gospostva povečevalo fevdalno izkoriščanje in skušalo v svojih rokah združiti še preostale presežke kmetove agrarne proizvodnje. Po drugi strani so zemljiški gospodje oziroma deželni stanovi vsestransko in uspešno podpirali kmetovo neagrarno dejavnost proti vsem nastopom mest in vladarja ter se potegovali za pravice kmetov do trgovanja. Motiva za ta odnos sta bila zlasti to, da je kmečka trgovina dajala podložnikom možnost lažjega izpolnjevanja fevdalnih bremen, in pa to, da je gospod kmečko trgovanje izrabljal za svoje poslovanje povsod tam, kjer mu je fevdalno pojmovanje o delitvi dela tako dejavnost branilo. Tako je korist, ki jo je podložniku prinašala trgovina, postajala eden izmed virov fevdalne rente.

Kmečka trgovina je do konca srednjega veka imela tolikšen obseg in je blagovno-denarna menjava zajela tolikšen del podložnikov, da fevdalci pri reševanju iz krize niso mogli bistveno spreminjati fevdalnih odnosov in organizacijske strukture na zemljiških gospostvih. V njih se je denarno gospodarstvo že tako močno uveljavilo, da fevdalci niso mogli podložnike izriniti iz trgovine. Zato je plemstvo na splošno podpiralo podložnike v boju med mestom in vasjo (Gestrin, 1991, str. 227).

Zemljiško gospostvo se je torej v tem stoletju že močno vpelo v denarno gospodarstvo in vanj so se fevdalci neposredno in posredno prek podložnikov že zelo vključevali ne glede na čast in ponos »deželanov«. Obvladovali so zlasti tisti del podeželske trgovine, ki so jo omogočali presežki naturalne fevdalne rente in prisilno vključevanje podložnikov v njihovo trgovanje. V nasprotju z razvojem v precejšnjem delu srednje in v vzhodni Evropi je ta proces vključevanja zemljiškega gospostva v denarno gospodarstvo potekal bolj z večanjem neizmerjene tlake, uporabljene večinoma za prisilno tovorjenje oziroma za spreminjanje tlake v denarno odškodnino, z raznimi ukrepi za monopolizacijo presežkov agrarne proizvodnje ter z vključevanjem podložnikov v trgovske posle gospoda kakor pa s povečevanjem dominikalne zemlje in spreminjanjem denarne v naturalno rento, torej z vračanjem nazaj na oblike pridvornega gospodarstva. Zato ne moremo govoriti o fevdalizaciji zemljiškega gospostva, temveč o njegovi komercializaciji na njeni drugi stopnji. Prva stopnja se je začela s spreminjanjem naturalnih dajatev v denarne ob razkroju pridvornega gospodarstva.

4.2.2. *Kmečka trgovina*

Za fevdalizem srednjega veka je značilno, da so podložnike obremenjevale različne dajatve. Do svojih zemljiških gospodov so imeli redne in občasne obveznosti. Točno izpolnjevanje teh obveznosti je spadalo med osnovne dolžnosti podložnikov. Če niso izpolnjevali teh obveznosti, so bili lahko kaznovani tudi z odvzemom kmetije.

V fevdalizmu novega veka so se bremena še povečala. Dogajalo se je, da so plemiči svoje davke prevalili na kmete. Pravno je ta razvoj kmečkih bremen pomenil njihovo razširitev in poslabšanje kmetovega položaja. Da so mogli izpolniti vse stare in na novo nastale obveznosti, so se morali kmetje še bolj vključevati v kupčevanje in druge neagrarne dejavnosti kot v preteklem obdobju, v prvi stopnji komercializacije zemljiškega gospodarstva. Seveda to ni bilo mogoče brez dodatnih naporov in tudi podjetnosti. Od tod občutljivost podložnikov v odnosu do vseh drugih, ki so ovirali in nastopali proti kmečki trgovini.

Vzrok za kmečko trgovino niso bile samo majhne kmetije in nuja po dodatnem zaslužku, ampak tudi želja po pridobivanju denarja in trgovska podjetnost. Iz tega so v tem stoletju na podeželju zrasli ljudje, o katerih so policijski redi trdili, da so na veliko trgovali. Podatki o kmečki trgovini so verjetno pretirani, vendar pa so se v okviru kmečke trgovine pojavljali posamezniki z nadpovprečnim prometom in bogastvom. Šlo je za posamezne kmečke trgovce, ki so imeli dovolj kapitala za kupčevanje v večjem obsegu (Gestrin, 1991, str. 249).

S kmečko trgovino so se v tem obdobju ukvarjali vsi sloji vaškega prebivalstva, čeprav je bila njihova udeležba zelo različna. Nekateri podložniki so se vključevali v kmečko trgovino dokaj redno ne glede na socialno pripadnost in gospodarski položaj. Drugi so se odpravljali na pot le občasno, morda nekajkrat letno. Vsekakor je moral vsakdo s kmetije ali zemljišča prodati toliko svojih pridelkov ali blaga tujega izvora, da je z izkupičkom plačal fevdalne ali druge obveznosti v denarju. Pridelke so prodajali na proščenjeh, vaških sejnih in mestnih trgih, niso pa bili redki podložniki, ki so v svoja kupčijska pota zajeli vse slovensko ozemlje, pa tudi tujino.

Kakor je kmečka trgovina zaobjela obsežno ozemlje in bila po prometnih smereh raznovrstna, tako je bilo različno tudi blago, ki ga je posredovala. Podložniki niso kupčevali samo s svojimi pridelki in izdelki, temveč so tudi prekupčevali in vse bolj posegali v trgovino z blagom poklicne trgovine. Trgovali tudi niso samo z blagom manjše specifične vrednosti, npr. s soljo, žitom in podobnim, za katerega poklicni, meščanski trgovci niso imeli tolikšnega zanimanja zaradi transportnih stroškov, podložnikom pa je prinašalo kljub temu dobiček, ker so ga tovorili sami, temveč tudi z blagom večje vrednosti. Zato je bil seznam blaga, s katerim so podložniki kupčevali, kar pester in od konca srednjega veka vedno širši. Sem lahko štejemo domače in tuje žito, hrvaško in ogrsko živino, doma izdelana živila (sir, maslo, mast, loj, suho svinjsko meso, med), vosek, izdelke domače obrti, zlasti raznovrstno platno, domače sukno, lan in laneno prejo, volno, usnje, kožo in kožuhovino, čevlje in vsakovrstne lesene izdelke suhe robe, tudi železo in železne izdelke (žeblje, podkve) itd. Iz beneških primorskih mest in krajev in nekaj manj iz kvarnerskih pristanišč je kmečka trgovina v notranjost slovenskega ozemlja posredovala sol, olje, sladka vina, zlasti malvazijo in černikalec, postna jedila, razno kramarsko blago in celo začimbe (poper) in še kaj. To blago so zamenjali za drugo ali pa so ga prodali ter za izkupiček kupili blago, ki so ga spet posredovali primorskim ali italijanskim krajem (Gestrin, 1991, str. 255). Že od začetka 16. stoletja so podložniki v vedno bolj posegali v prodajo blaga, ki so ga prepovedovali določbe in policijski redi. Tako so trgovali tudi z železom, žebli, kožuhovino, živino iz ogrskih dežel in podobno.

Toda kmečka trgovina je dobivala v tem stoletju še nekatere druge značilnosti. Po eni strani se je po obsegu vedno bolj povečevalo kupčevanje na večje razdalje, kar ne gre povezovati samo s posegi v trgovino z blagom meščanske trgovine, temveč tudi s podjetnostjo posameznih podložnikov, ki so se začeli skoraj poklicno ukvarjati z njo. Ti so že širše posegali v trgovino z blagom poklicne meščanske trgovine.

Velik del kmečke trgovine je odpadel na podeželje samo, podložniki so **kupčevali v vaseh na sejmih ob žeganjih oziroma proščenjih in na vaških sejmih**. Na sejmih so podložniki zamenjevali, prodajali ali kupovali poljedelske pridelke in izdelke ter razno drugo blago, zlasti sol in kupčevali z živino, tako da so posamezni sejmi postali predvsem živinski sejmi, npr. v Štivanu. Že pred koncem srednjega veka so bili podeželski sejmi pravno organizirani. Na teh podeželskih sejmi je veljalo posebno sodstvo, ki je bilo sprva izključno v rokah javnih oblasti, vendar pa so si to prilaščali tudi že zemljiški gospodje.

Drugi del kmečke trgovine je bil povezan s **prodajo** presežkov kmečkega obrata **na mestnih in trških trgih**, na njihovih tedenskih in letnih sejmih. Del podložnikov, ki so se ukvarjali s kupčevanjem, je postajal zelo gibljiv in zanj tudi daljše poti niso bile vprašljive. V vaseh so ob splošnem uveljavljanju denarnega gospodarstva izrabili vse možnosti za zaslužek in življenje. Mesta so se pritoževala nad pomanjkanjem žita, mesa in drugih živil ter nad njihovo draginjo. Kljub številnim pritožbam proti kmečki trgovini, ki da gre mimo mest, je bilo mestno prebivalstvo ves čas oskrbljeno z osnovnimi živili prav s podeželsko in kmečko trgovino. V mestna naselja so s podeželja prihajale razne surovine, potrebne obrtnikom, npr. kože, kožuhovina, lanena in volnena preja, prodajali pa so se tudi razni izdelki domače kmečke obrti, npr. platno in številni leseni izdelki. Pri kupčevanju so se morali podložniki podrediti prometnemu režimu na poti v mesto. Tako so morali plačevati mitnine in razne druge pristojbine. V mestu samem so se morali držati mestnih predpisov in tudi, predvsem za osnovna živila, določenih cen. Vsemu temu so se kmečki kupčevalci pogosto poskušali izogniti, kar je zopet ostrilo odnose med mestom in vasjo.

Kmečka trgovina se ni omejevala zgolj na opisano več ali manj lokalno kupčevanje. Že zgodaj so se podložniki vrgli v **trgovanje na večje razdalje** in so obvladali tudi del izvozne trgovine na velike razdalje slovenskega ozemlja. Kmečka trgovina na velike razdalje se je po smereh poteka prilagajala splošnim trgovskim tokovom in prometnim potem na Slovenskem. Poglavitna smer tega trgovanja je šla od vzhodnih meja slovenskega ozemlja do morja in italijanskih dežel na zahodu in obratno, kmečka trgovina pa je segala tudi preko meja slovenskega ozemlja.

Najvažnejša in tradicionalna veja kmečkega trgovanja na velike razdalje je bila **menjava žita za sol** v obmorskih mestih, posebej v Piranu. Menjavo žita za sol so pogojevale velike potrebe po žitu v primorskih mestih in prav tako po soli v zaledju. Kupčevanje z žitom in soljo je bilo precej odvisno od žitne letine in slabšega pridelka soli zaradi vremena ter posegov deželnega kneza, ki je ob slabih letinah prepovedoval izvoz žita iz dežel in iz fiskalnih koristi posegal v solno trgovino. Prepovedi žita so bile kar pogoste, vendar kmečka trgovina z žitom ni nikoli povsem zamrla. Podložnike so veliko bolj prizadeli posegi deželnega kneza v neposredno trgovino s

soljo. Vlada je bil tedaj lastnik kamene soli (Aussee, Hallein), kjer se je njena proizvodnja hitro povečevala. Od tod tudi povečana skrb, da bi se sol unovčila. Leta 1534 je deželni knez uvedel monopol nad prodajo morske soli. Po neuspelem poskusu in protestih deželnih stanov je nekaj let kasneje monopol umaknil in kmečko kupčevanje s soljo je šlo po starih tirih. Ni pa se odrekel poskusom, da bi povečal tržišče svoji kameni soli. Leta 1541 je nadvojvoda Ferdinand na štajerskem tržišču morske soli dvignil mitnine. V letu 1542/1543 je potisnil mejo morske soli bolj proti jugu na črto od Železne Kaple, Pece, Šoštanja, Vodriža, Vitanja in po Dravinji do izliva v Dravo in do ogrsko-hrvaške meje. Severno od te črte se je morska sol zelo podražila in je padel tovarniški promet z njo, ker podložniki niso mogli tovoriti sol do Drave. Primanjkovati je začelo tudi kamene soli, ker je bil Aussee daleč. S tem je začel naraščati odpor podložnikov, fevdalci so protestirali in predvidevali kmečki upor. Leta 1554 je moral deželni knez popustiti, zlasti zato, ker so upadli tudi njegovi mitninski dohodki. Novo mejo za kupčevanje z morsko soljo so premaknili proti severu in je odtlej tekla od koroške deželne meje po dolini reke Meže do izliva v Dravo in po njej do Ptujске gore in hrvaško-ogrské meje. Po teh letih je imela trgovina z morsko soljo največji obseg. Od zadnjega desetletja dalje je solna trgovina zaradi zaostrene fiskalne politike začela ponovno upadati, kajti mitnine so se zopet povišale. Ferdinand II. je leta 1606 ukazal, naj se sol odtlej kupuje samo v Trstu. Kmalu zatem so začeli oddajati solno trgovino v zakup (appalto) posameznim tržaškim in beneškim podjetnikom. Novi posegi so naleteli na velik odpor podložnikov. Tihotapstvo, ki je obstajalo vse od začetka 16. stoletja, se je še povečalo. Prav zaradi tihotapstva je bil appalto leta 1661 odpravljen (Gestrin, 1991, str. 264).

Zelo pomembna veja kmečke trgovine je bilo **kupčevanje z živino**. Med živino, s katero so podložniki trgovali na večje razdalje, so bili predvsem voli, konji, deloma drobnica in tudi prašiči. Število živine, ki je iz slovenskih dežel s kmečkim trgovanjem odšla proti primorskim mestom in na beneško ozemlje, ni bilo majhno. Kmetje so pri tem kupčevanju prehajali v pravo **prekupčevanje**. Tako so mnogi podložniki v štajerskih in drugih krajih v ogrskih deželah nakupili vole, jih nato prezimili doma in jih spomladi prodali beneškim trgovcem. Živino so verjetno kupovali z gotovino ali jo zamenjali za sol ali olje, za prodane vole pa večinoma dobili plačilo v gotovini.

Kmečka trgovina se je proti koncu stoletja, klub občasnim nihanjem, vse bolj širila. Prekupčevanje in drugo trgovanje kmetov, voznikov, tovarnikov, nekaterih prelatov, plemičev in drugih oseb, katerim ni bilo dovoljeno opravljati meščanskih trgovskih poslov zunaj mest in trgov, je naletelo na velik odpor mest in s tem deželnega kneza. Na podeželju je bila prepovedana tudi kmečka trgovina na drobno. Restriktivni ukrepi policijskih redov proti kmečki trgovini so bili v praksi neizvedljivi. Kmetje so celo prodajali svoje zakupne kmetije in se vrgli samo v kupčevanje. Kmečka trgovina je, po podatkih iz urbarjev, dohodkov mitninskih postaj, deželnih davkov in drugih denarnih obveznosti podložnikov, glede na število tovorov močno presegala obseg meščanske poklicne trgovine. S tem podatkom pa postane boj med mestom in vasjo mnogo bolj razumljiv.

Del **kmečke trgovine** se je odvijal tudi v **obliki tihotapstva**, to je v prometu trgovskega blaga po skrivnih poteh ter mimo obveznih poti in mitnic. Tihotapstvo se je pojavilo predvsem kot

odgovor podložnikov na povišanje mitnin in uveljavitev tržaške prisilne poti, ki je spreminjala že obstoječe trgovske zveze z beneškimi mesti v Slovenski Istri, kjer so podložniki našli boljše pogoje za kupčevanje kakor v Trstu. Tu je treba omeniti predvsem solno trgovino z beneškimi mesti, ne glede na vedno večje množine soli v Trstu, kamor so jo skrivaj vozili iz Pirana. Tržaška prisilna pot je tudi podaljševala čas tovorjenja proti beneški Istri. Nove in povišane mitnine so kmetom manjšale zaslužek pri kupčevanju, zmanjševala pa ga je tudi predpisana nižja cena za žito v Trstu. Poleg tega so bili podložniki izpostavljeni tudi večji samovoljnosti mitninskih organov na prehodih skozi mitninske postaje (Gestrin, 1991, str. 277).

4.2.3. *Tovorništvo*

Poleg kmečkega kupčevanja je imelo pri uveljavljanju komercializacije na podeželju pomembno vlogo tudi tovarništvo. V njem so imeli podložniki poglavitni delež s svojim kupčevanjem, s fevdalnimi obveznostmi in v obliki plačanega tovarništva za druge. S tovarništvom so podložniki dobivali pomemben delež dohodkov v okviru neagrarne dejavnosti, v katero so posegali s širjenjem denarnega gospodarstva na podeželju.

Kmečko **tovorništvo, vezano na kupčevanje podložnikov**, je zajelo v tem stoletju velik del slovenskega ozemlja, čeprav ne vseh podložnikov. Deloma je segalo celo prek meja slovenskega ozemlja. Obseg kmečkega tovarništva je bil skoraj premosorazmeren s kmečko trgovino. Podložniki, ki so kupčevali, so večinoma tovorili z lastnimi konji. Vendar ne gre izključevati primerov, da so kmečki tovarniki tovorili tudi za sovaščane, ki so bili brez tovarnih živali; seveda za dogovorjeno odškodnino.

Tovorjenje za potrebe fevdalcev ali **tlačno tovarništvo** je bila ena izmed starih oblik fevdalnih obveznosti, s katero so podložniki na grad oziroma sedež fevdalne posesti posredovali vse potrebno za življenje. Kmetje so morali, od začetkov uveljavljanja denarnega gospodarstva, v obliki tlake tovoriti fevdalcem razno blago na trg ali prinašati kupljeno blago za grajske potrebe. Toda fevdalci so že v poznem srednjem veku tlačno tovarništvo deloma spreminjali v denarno odškodnino. Posebna oblika tovrstnega tlačnega tovarništva se je kazala v fevdalčevi zahtevi po naravnih dajatvi blaga, ki ga je moral podložnik kupiti ali zamenjati za svoj pridelek. Kot tlačna dajatev se je ponekod pojavljala sol, ki so jo morali podložniki pritoriti iz primorskih mest. Tlačno tovarništvo se je proti koncu srednjega veka zmanjševalo, v času krize zemljiškega gospostva in nove stopnje komercializacije pa se je ponovno uveljavilo in postalo za podložnika nova obremenitev. V času zgodnjega kapitalizma so mnoga zemljiška gospostva iskala vir dohodkov tudi v trgovini s presežki agrarne proizvodnje na gospostvu ter zahtevala od podložnikov, da so zanje tovorili in celo trgovali. Številni fevdalci so tedaj s prisilo vključevali podložnike v svoje trgovinske posle na vse mogoče načine, med drugim tudi tako, da so morali s spremnimi pismi (ali brez njih) zanje trgovati. Podložniki so na teh poteh dobili nezadostno denarno odškodnino in kak dodatek k hrani, sicer pa so tovorili na svoje stroške. Vendar pri tem ne gre pozabiti na ugodne posledice za podložnike. "Ob tlačnem tovarništvu so bili kmetje na

nek način prisilno potisnjeni tudi v lastno kupčevanje, oziroma so si pri tem pridobivali izkušenj zanj, ki so jih najpodjetnejši znali dobro izkoristiti" (Gestrin, 1991, str. 280).

Podložniki so se vse bolj vključevali tudi v **plačano tovarništvo**, ki sta ga spodbudila predvsem poklicna trgovina in neagrarna proizvodnja ob najbolj prometnih poteh. Plačano tovarništvo je tako postalo pomembna dejavnost, ki je dajala dodaten dohodek lastnikom tovarnih živali in vsem tistim, ki so pri tovorjenju neposredno sodelovali. Poleg kupčevanja in domače obrti je tovarništvo, še posebej plačano tovarništvo, prinašalo delu podložnikov precejšen zaslužek.

Pomembno je tudi **tovarništvo**, povezano z neagrarno proizvodnjo, ki se je posebej uveljavilo v **rudarstvu**. Največ o tem je znanega za idrijski rudnik živega srebra, ki je v tem stoletju dosegel enega svojih vrhuncev. Rudnik je za svoje delovanje potreboval celo vrsto nujnih stvari, npr. veliko lesa, zlasti jamskega, olje in loj za svetila v jamah, vrvi, železo za rudarsko orodje in mehanske naprave, vrče za žganje rude in cinobra, žveplo, tesnila in črpalke itd. S hrano in drugim blagom pa je bilo treba oskrbeti rudarje in druge delavce, ki jih je bilo ob vrhuncih proizvodnje tudi 400 do 500 z družinami. Tovarništvo za vso to oskrbo in odvoz blaga so opravljali predvsem podložniki iz logaškega zemljiškega gospostva in vrhniške župnije. Prevoz železa in železarskih izdelkov pa je bil v rokah meščanskih trgovcev in fužinarjev.

Kmečko tovarništvo je imelo velik delež tudi **pri prometu blaga poklicne meščanske trgovine**. Poleg poklicnih, v mestih živečih, tovarnikov je namreč pri tem prometu sodelovalo veliko število podložnikov. Na poteh velikih razdalj, ki so zahtevale daljšo dobo tovorjenja, so posel vsekakor opravljali poklicni tovarniki.

Kmečki tovarniki so se za tovorjenje blaga v določen kraj dogovorili s trgovcem in so delo opravili za določeno plačilo, imenovano tudi **tovornina**. Dogovor je lahko veljal za pot tja in nazaj, če je imel trgovec zagotovljen tovor tudi za pot nazaj. Sicer pa je kmečki tovarnik, da ni šel s praznimi konji nazaj, kupil za izplačano tovarnino primerno blago, ki ga je v zaledju prodal in še pri tem zaslužil. Tovorniške tarife niso bile čisti dobiček tovarnika. Od njih je bilo treba odšteti potne stroške (hrana, krma za živali, prenočevanje), pa tudi plačilo za pomožno osebje pri tovorjenju. Pri lastnem kupčevanju in tovorjenju z enim ali parom konj in na krajše razdalje je imel podložnik kot čisti dobiček skoraj celotno uveljavljeno tovarnino, ki jo je priračunal kupni oziroma prodajni ceni blaga (Gestrin, 1991, str. 287).

Za podložnike je bil zaslužek s tovarništvom donosna dodatna dejavnost, ki je prinašala toliko več, kolikor bolj pogosto se je vanjo vključeval. To je bilo odvisno od daljave tovarniške poti in od dela, ki ga je zahteval njegov kmetijski obrat. Temu se je moral vsaj časovno prilagoditi. Krajše tovorjenje od Vrhnike ali Logatca v Idrijo je trajalo dva dni, za pot iz Ljubljane na Reko ali v Trst in sosednja istrska beneška mesta in nazaj pa je podložnik potreboval devet do deset dni.

"Kmečka trgovina (s soljo, žitom in živino) in »kranjska veljava« denarja sta večino slovenskega ozemlja gospodarsko povezovali in s tem vplivali na rast etnične zavesti, ki so jo okrepili kmečki upori in reformacija, a po svoje tudi obramba proti Turkom" (Gestrin, 1991, str. 268).

4.3. FEVDALNA OBLIKA EKSPLOATACIJE – IZKORIŠČEVALSKA OBLIKA PRISVAJANJA PRESEŽNE VREDNOSTI IN RAZREDNI BOJI

"Fevdalizem je razredno družbeno razmerje z dvema osnovnima razredoma: zemljiški lastniki in kmetje podložniki kot neposredni obdelovalci. Zemljiško gospostvo je osnovna fevdalna gospodarsko organizacijska in pravna enota. Ta izraz pomeni osnovni način fevdalne eksploatacije. Bistvo fevdalne eksploatacije je prilaščanje dela donosov po zemljiškem gospodu, ki nalaga neposrednemu obdelovalcu relativno stalna bremena" (Hostnik, 1995, str. 57).

Prva polovica 16. stoletja je bila v znamenju zgodnjega kapitalizma na slovenskih tleh. Pričakovali bi torej predvsem kapitalistično obliko eksploatacije kapitalistov nad delavci. Ta je v tistem času že obstajala na naših tleh, vendar le v manjši meri. To obdobje pomeni tudi prehod iz fevdalizma v prve začetne oblike kapitalizma. Tako imamo opraviti večinoma še s fevdalno obliko izkoriščevanja zemljiških gospodov nad podložniki kmeti. Fevdalno izkoriščanje se je skozi celotno stoletje še stopnjevalo, svoj višek pa je doseglo v obliki razrednega boja med fevdalci in podložniki, kar naj bi pripeljalo do propada starega fevdalnega sistema. V tem obdobju sta tako pomembni dve veliki družbeni gibanji, in sicer kmečki upori in reformacija, ki sta veliko pripomogli h gospodarski rasti in povezanosti slovenskega ozemlja ter vplivali na rast etnične zavesti slovenskega naroda.

4.3.1. Kmečki upori

Čas od konca 15. do konca 16. stoletja je na Slovenskem tudi čas velikih kmečkih uporov. Vzroki za kmečke upore so bili številni: uvedba novih direktnih davkov deželnemu knezu, spreminjanje starih fevdalnih dajatev v nove, manj ugodne oblike, ki so kmetu preprečevale vsakršno možnostboljšanja položaja, nezadovoljstvo s slabo obrambo dežele, zaradi česar je najbolj trpelo kmečko prebivalstvo.

Prvi so se začeli **upirati kmetje na Koroškem**, ki so se v letih 1473–1476 povezali v kmečko zvezo (Bund). Od tod je prešla v slovenski jezik beseda punt. Punt je imel središče v dravski dolini, **spomladi 1478** pa je zajel skoraj vso slovensko in del nemške Koroške. Puntarji so sami začeli pobirati dajatve in zahtevali pravico sami odločati o deželnem davku knezu, odpovedali pa so tudi plačevanje dajatev svojim fevdalnim gospodom. Cesar je prepovedal zbiranja kmetov in ukazal upor zatreti. Še preden je posredovala plemiška vojska, so poleti 1478 na Koroško pridrli Turki in v Kanalski dolini potolkli okoli 600 kmečkih vojakov ter močno opustošili deželo.

V letih 1508–1516 se je cesar Maksimiljan Habsburški zapletel v vojno z beneško republiko. Potrebe za vojsko so še stopnjevale davčni pritisk. Kmete je, poleg že omenjenih novih davkov, prizadel tudi izpad trgovine z Italijo, zlasti izpad dohodkov od trgovskega tovarništva med Ogrsko in Italijo.

V prvih mesecih leta **1515** je na Kranjskem zrasla velika kmečka zveza, ki se je razširila tudi na Štajersko in na Kras, zato ta **upor** imenujemo **vseslovenski**. Kmečka zveza je poslala delegacijo k cesarju Maksimiljanu v Augsburg in terjala ukinitev novouvedenih davkov in vzpostavitev starega stanja – »stara pravdo«. Upor leta 1515 se je rodil iz kmečkih zahtev po »stari pravdi«, se pravi, veljala naj bi samo bremena, ki so bila že od nekdaj zapisana v urbarjih, ne pa številne obveznosti, ki so si jih kasneje izmislili fevdalci za povečanje svojih dohodkov. Uporniški boj za staro pravdo seveda ni pomenil vrnitve k staremu, temveč je bil boj za napredek in boljši položaj podložnikov. Kmečka »stara pravda« je zahtevala potrditev že dosežene delne svobode v trgovini in obrti ter plačevanje dajatev v denarju, ne pa v naturi. Upirala se je povečevanju tlake in obstoju fevdalčeve lastne posesti. Zato je bil to napreden boj za ohranitev starih in za izbojevanje novih pravic. Uporniško gibanje leta 1515 je imelo jasno protifevdalno usmerjenost, ki je niso prikrivali z drugimi nameni, npr. z obrambo pred Turki kot leta 1478 (Božič, 1980, str. 39). Cesar je obljubil le natančno preiskavo ter zahteval razpustitev kmečke zveze, kar pa mu ni uspelo. Spomladi leta 1515 je bilo v puntarijo vključenih že približno 80.000 podložnikov. Nezadovoljstvo je preraslo v odkrit upor. Puntarji so napadli in požgali gradove ter ponekod pobijali gospodo. Plemstvo se je umikalo v mesta in prosilo cesarja za pomoč. Ta je sredi junija poslal najemniško vojsko, ki je skupaj z deželno plemiško vojsko pod vodstvom Jurija Herbersteina, skupnega poveljnika notranjeavstrijskih dežel, pri Konjicah in Celju porazila kmečke upornike. Ko je vojska pri Brežicah stopila na Kranjsko, je bil upor kmalu zaduščen. Slabost puntarjev je bila šibka povezanost, nemobilnost ter seveda vojaška neizurjenost in slaba oborožitev. Plemstvo se je kruto maščevalo. Samo v Gradcu je bilo usmrčenih 161 upornikov, puntarjem pa je bil naložen še poseben davek – puntarski pfenig. Iz slovenskega kmečkega upora leta 1515 so ohranjene na nemškem letaku prve slovenske tiskane besede, ki so bile geslo upornikov: »stara pravda« in »leukup, leukup, leukup uboga gmajna«.

V drugi polovici 16. stoletja je prišlo do velikega **slovensko-hrvaškega kmečkega upora**, ki je zajel vzhodne dele slovenske Štajerske, Kranjske ter sosednje hrvaške pokrajine – Zagorje in Posavino. Upor je izbruhnil v začetku leta **1573** na zagorskih posestvih Subotica in Susedgrad barona Ferenca Tahiya, ki je bil med kmeti osovražen zaradi svoje surovosti. Kmetje so bili tokrat bolje organizirani, kajti nekaj hrvaških kmetov in svobodnjakov je imelo vojaške izkušnje iz protiturških bojev v Vojni krajini. Poleg tradicionalnih kmečkih zahtev so takrat uporniki pokazali že zelo samozavesten in prezahteven politični program. Zahtevali so kar odstranitev fevdalcev kot parazitskega, nepotrebnelega sloja iz družbe, ustanovitev cesarskega namestništva v Zagrebu, prevzem skrbi za mejo, mitninsko in carinsko prostost za kmečko trgovino. Glavna bitka med približno 12.000 uporniki in saborsko vojsko je bila v začetku februarja pri Stubiških Toplicah, v kateri so bili uporniki močno poraženi. Padlo naj bi jih kar 3.000. Mnogi pa so bili še pozneje žrtve plemiškega maščevanja (Prunk, 1998, str. 40).

Kmečki upori so se na Slovenskem nadaljevali z večjo ali manjšo intenzivnostjo še celih 250 let, do odprave fevdalizma.

4.3.2. *Reformacija in protireformacija*

Številne spremembe v družbeni podobi Evrope v 15. in 16. stoletju so se hkrati s stiskami v katoliški Cerkvi nazadnje sprevrgle v reformacijo, v boj za obnovo Cerkve po naukih svetega pisma in zgledih prvotnega krščanstva. A ker so imeli vse višje cerkvene službe fevdalci, je bil to obenem izbruh proti fevdalcem. Nastalo je široko gibanje, ki je z versko kritiko razmer v rimski Cerkvi v živo zadelo splošna vprašanja ter potrebe in zahteve vseh ljudi. Začetnik tega gibanja je bil Nемеc Martin Luther. Njegov nauk in načela so prevzeli luterani. Protestantska miselnost se je razvijala v luteranski sekto, pa tudi v kalvinizmu, puritanizmu, pietizmu, metodizmu in baptizmu. Te protestantske sekte so postavile še skrajnejša načela in še bolj nasprotovale katolicizmu.

Prvi zapisi o pojavu reformacije na Slovenskem se pojavljajo v letu 1525. Reformacija se je razširila iz nemških dežel v slovenske že kmalu po Luthrovem nastopu oziroma po prekinitvi z rimokatoliško cerkvijo, pravi razmah na naših tleh pa je doživela po letu 1540. Reformacija se je najbolj razširila v mestih na Kranjskem in Koroškem. Mesta, kjer so že v sredini 16. stoletja prevladovali protestantje, so bila Ljubljana, Kranj, Kamnik, Idrija, Krško, Beljak in Celovec. Slabše je bila reformacija razširjena na Ptuj in v Mariboru.

Protestantizem se je širil zlasti med meščani in plemstvom. Že leta 1527 je Ferdinand kot deželni knez izdal patent o prepovedi protestantizma, kasneje pa še določil kazni za tiste, ki bi širili novo vero in se upirali cerkvenim dajatvam. Kljub temu je leta 1529 v Ljubljani nastal protestantski krožek in v njem je bilo vse več duhovnikov in meščanov. Do leta 1540 se je protestantizem vse bolj širil v slovenskih deželah, vendar prikrito in brez trdne cerkvene organizacije. Deželni knez, zvest pristaš katolicizma, je bil tedaj še dovolj močan, da je s silo dušil novo vero in odpor plemstva, ki je prav novo vero izrabljalo za krepitev svoje moči (Božič, 1980, str. 53).

Protestantsko gibanje na Slovenskem se je okrepilo po letu 1555, ko je bil sklenjen »augšburški verski mir«. Obenem s širjenjem luteranske vere je nastala tudi protestantska cerkvena organizacija v obliki deželnih cerkva, najprej na Kranjskem, nato pa še na Koroškem in Štajerskem. Velika turška nevarnost je silila nadvojvodo Karla k popuščanju. Leta 1572 je dobil privolitev deželnih stanov Štajerske za nove izredne velike davke z obljubo, da postavljajo svoje pridigarje, cerkve in šole.

»Verski mir« v Brucku je zagotovil versko svobodo in omogočil vzpon protestantizma na Slovenskem, vendar je bil kratkotrajen. Nova vera je imela veliko pristašev med plemstvom in meščani, med kmeti pa le tam, kjer so bili pristaši protestantizma cerkveni in tudi zemljiški gospodje. Na Koroškem se je protestantska vera na skrivaj ohranila vse do 18. stoletja, ko so jo znova dovolili.

Nadvojvoda Karel se kljub obljubam v Brucku ni odpovedal boju za katoliško Cerkev in za utrditev svoje oblasti. Pri tem je imel vso podporo Cerkve, saj je ta zastavila prve korake protireformacije in poskušala dobiti nazaj izgubljene položaje, privilegije in nekdanjo moč.

Največ pristašev protestantizma je bilo v Prekmurju, kjer sta se protestantska in celo kalvinska cerkev ohranili do danes. Protestantizem se je med porabskimi Slovenci začel širiti po letu 1535. Po nekaterih podatkih je ob koncu 17. stoletja, kljub močnemu protireformacijskemu gibanju, skoraj polovica panonskih Slovencev vztrajala v protestantski veri. Posebnost protestantizma v Prekmurju se kaže v nosilcih tega gibanja – zemljiških gospodih. Mest v Prekmurju v tistem času še ni bilo, meščani pa so bili glavni nosilci protestantizma v drugih pokrajinah takratne Evrope in Slovenije.

Tudi v Prekmurju so proces reformacije spremljala razna družbeno-ekonomska gibanja. Zelo hitro se je začel širiti kapitalistični način gospodarjenja, ki ga je spodbudila predvsem mednarodna trgovina s kožami in živino med Ogrsko in Italijo ob t. i. »ljubljski cesti«, pojavile pa so se tudi že razne rokodelske obrti oziroma manufakture. Vse to kaže na komercialno usmerjenost omenjenih dejavnosti, kar presega naravni okvir gospodarjenja. S »prvotno akumulacijo« kapitala se je vedno bolj uveljavljalo blagovno gospodarstvo. Veliko je bilo narejenega tudi na področju šolstva in izobraževanja prekmurskih Slovencev. Številne slovenske knjige, ki so jih izdali protestantski predikanti in šolniki, ter uporaba slovenskega jezika so omogočili, da sta se protestantizem in slovenska etnična zavest ustalila na tleh današnjega Prekmurja in delno tudi Porabja.

Protireformacija je konec 16. stoletja poskušala uničiti vse vidne dosežke protestantizma in upočasniti razvoj kapitalizma v Prekmurju. V tem času je bilo npr. v bližnji avstrijski Radgoni izpraznjenih 70 hiš, ki so jih zapustile protestantske družine, ki so zbežale v tujino. Veliko pregnanih učiteljev iz graške univerze in verjetno tudi številni pridigarji iz Radgone in njene okolice so se zatekli v bližnji Nádasdyjev dvorec na Petanjcih. V protestantizmu je vztrajalo predvsem madžarsko plemstvo, ki se je močno upiralo habsburškemu katolicizmu v Prekmurju. Protireformacija je negativno vplivala predvsem na pokrajino med Muro in Rabo, toda začetnega procesa razvoja kapitalizma ni več mogla zaustaviti (Norčič, 2000, str. 53).

Čeprav je reformacijsko gibanje na Slovenskem izšlo predvsem iz nemške reformacije, je dobilo z delom Primoža Trubarja in drugih slovenskih reformatorjev svojevrstne poteze. Iz ljubezni do svojega naroda, da ga dvigne iz kulturne zaostalosti in ga pridobi za protestantizem, je dal Trubar leta 1550 natisniti prvi slovenski knjigi. Verski nauk protestantov je zahteval, naj bere kristjan verske knjige, zlasti pa sveto pismo v svojem jeziku. Reformatorji na Slovenskem so si močno prizadevali tudi za šolstvo. Poleg nemških šol so ustanavljali tudi »slovenske«. Trubar je bil prvi, ki je zahteval ljudsko šolo za preproste kmečke ljudi, zahteval pa je tudi prve dekliške šole, kajti ženske so bile v tistem času še močno diskriminirane in brez vsakršnih pravic.

Razvoj kapitalizma je povezan s številnimi zgodovinskimi dejavniki, med drugim tudi s protestantizmom. Kapitalizem je sicer v različnih oblikah obstajal že pred reformacijo, vendar je

šele s pojavom protestantizma dobil svoj zagon in se začel razvijati. Koncept protestantizma temelji na odmiku od tradicionalnega, predvsem tradicionalnega načina življenja v smislu vsakodnevne rutine in skrbi za preživetje, temelji pa tudi na želji po pridobivanju dobrin. Za protestantsko etiko sta tako značilna samodisciplina in racionalno predajanje delu in življenju nasploh, kar naj bi izhajalo iz osnovnih načel posameznih sekt protestantizma. Racionalnost se kaže v akumulaciji kapitala in reinvestiranju dobička predvsem v proizvodnjo ter je v nasprotju z neracionalnim prilaščanjem bogastva za svoje lastne potrebe.

Razlika med protestantizmom in katolicizmom se kaže pri obravnavanju dela in bogastva. Katoliška cerkev je imela pomembno vlogo predvsem v srednjem veku in je pomembno vplivala na ekonomski razvoj. Katolicizem ni bil sposoben postaviti ustreznih temeljev za razvoj modernega kapitalizma, saj je imel odklonilen odnos do trgovine in bogastva. Prepovedoval je oderuštvo v obliki obresti, delo je bilo obravnavano kot neizogibno zlo in trgovec je veljal za človeka z ohlapnimi verskimi načeli in zato za slabega kristjana. Protestantizem je nasprotno spodbujal poslovno dejavnost svojih pripadnikov, tudi najbolj pobožnih (Grabnar, 2000, str. 2). Poklic je veljal za življenjsko nalogo posameznika. Delo v protestantski etiki ni bilo več samo sebi namen, temveč je pomenilo izpolnjevanje dolžnosti in je s tem postalo več kot le sredstvo za preživetje. Pred reformacijo so ljudje živeli tradicionalno v skladu z vsakodnevno rutino, želeli so zaslužiti le toliko, kolikor so potrebovali za življenje.

Katoliki so verjeli, da se lahko z dobrimi deli in vero odkupijo za svoje grehe. Nasprotno pa so bili kalvinisti prepričani, da je ljudem že ob rojstvu določeno, ali so zveličani ali pogubljeni, torej se zveličanja ne da odkupiti ne z dobrimi deli ne s čim drugim. O tem govori nauk o predestinaciji, ki je veljal za najpomembnejše načelo kalvinizma. Kalvinizem velja za eno izmed protestantskih sekt, ki je poleg puritanizma najbolje opredelil načela, opredeljena pod pojmom protestantska etika. Puritanci pa so šli še korak naprej. Zanje je vsakršno predajanje brezdelju in uživanju greh.

Načela puritanske miselnosti so gonilna sila kapitalističnega gospodarstva. Na ekonomijo so vplivala v naslednjih točkah (Weber, 1988, str. 193):

1. Omeji se poraba, predvsem luksuzna. Zadržki, ki so bili napoti uporabe pridobljene lastnine, so bili v prid uporabi te lastnine kot naložbenega kapitala. Lastnina namreč ni namenjena uživanju, temveč jo je treba nalagati v potrebne in praktične stvari.
2. Legalizira se pridobitništvo. Meščanski podjetnik je moral slediti svojim podjetniškim interesom, saj je njegovo bogastvo le izraz božje volje. Neenaka razdeljenost zemeljskih dobrin naj bi bila posledica nekakšnih nevidnih ciljev božje previdnosti in zato ni pomenila ovire v bogatenju posameznikov.
3. Poveča se produktivnost dela.

Delitev dela, ki je bila po mišljenju puritancev posledica božje previdnosti, je vodila v kvantitativne in kvalitativne izboljšave v proizvodnji in je zato služila splošni blaginji. Poklicno delo, ki je bilo etično utemeljeno, je spodbudilo specializacijo. Posameznik je moral slediti svojemu poklicu, pridobivanje bogastva preko izvajanja poklica pa je bilo moralno opravičeno in dovoljeno. Asketski puritanizem je zavračal vsakršno uživanje življenja, ki ni imelo racionalnega namena. Tovrstna naravnost k uniformiranosti življenja je pomagala kapitalističnim interesom po standardizaciji proizvodnje. Moč askeze je zagotovila zavestno in predano delovno silo ter pomirjajoče zagotovilo, da je neenaka razdeljenost dobrin na svetu posledica božje volje.

Posledica vse te miselnosti je bilo kopičenje bogastva, omejitev porabe in povečanje produktivnosti dela. Prav produktivnost, učinkovitost in racionalizacija so temeljni elementi modernega kapitalizma.

Protestantske države še danes veljajo za najbolj razvite, kar kaže na močno povezanost protestantske etike, predvsem kalvinistične in puritanske miselnosti, z razvojem kapitalizma. Kljub močni prepričanosti Maxa Webra o pomembnem vplivu protestantizma na nastanek kapitalizma in tudi obratno obstajajo še številni drugi razlogi, ki pojasnjujejo razvoj kapitalizma, kakršnega poznamo danes.

Zmaga protireformacije, ki se je na Slovenskem zaključila leta 1628 z izgonom okoli 700 protestantskih plemiških družin, je za 150 let zavrla obetajoči kulturni razvoj slovenskega ljudstva. Zastala je književna dejavnost v slovenskem jeziku in v naslednjem poldrugem stoletju je iz katoliških krogov izšlo le nekaj slovenskih knjig, čeprav se je uporaba slovenščine v javnem in zasebnem življenju, celo plemiški korespondenci, povečala. Uničeno je bilo protestantsko šolstvo in slovenska cerkvena organizacija. Z izgonom šolnikov in predikantov smo izgubili veliko slovenskih izobražencev, ki so se otresali fevdalnih vezi in bi mogli biti nosilci hotenj slovenskega ljudstva. "Katoliški univerzalizem, kakor so ga utrdili na tridentinskem koncilu, ni dajal možnost niti družbenim niti kulturnim težnjam Slovencev; zaustavljen je bil hitrejši razvoj k višji kulturi" (Gestrin, 1991, str. 32).

Po zmagi protireformacije je šel večji del ustvarjenih presežkov v neproduktivne namene. Z njimi so se ustanavljali samostani, zidale cerkve in financirali državni birokrati. Sredstev za hitrejši kapitalistični razvoj je zato nenehno primanjkovalo. Gospodarski razvoj se je tako do 18. stoletja za nekaj časa ustavil.

5. SKLEP

V slovenski zgodovini je bilo 16. stoletje eno izmed prelomnih obdobj tako na gospodarskem kot tudi na družbeno-kulturnem področju. To obdobje zaznamujeta hitra gospodarska rast in razvoj zgodnjega kapitalizma v prvi polovici stoletja ter recesija gospodarstva in zastoj v razvoju kapitalizma v zadnjih desetletjih 16. stoletja.

Za prvo polovico 16. stoletja je značilen hiter gospodarski razvoj slovenskih dežel. S prodorom denarnega gospodarstva zlasti na podeželje so se začeli uveljavljati prvi elementi kapitalizma pri nas.

Kapitalizem je opredeljen kot družbena formacija, ki je nadomestil fevdalizem. Razvita kapitalistična blagovna produkcija naj bi prispevala h koncentraciji kapitala na eni ter h koncentracij delovne sile na drugi strani. S tem naj bi bili kapitalistični odnosi opredeljeni z zasebno lastnino nad produkcijskimi sredstvi, kar omogoča kapitalistično izkoriščanje delavcev.

Pri koncentraciji prvih kapitalov je pomembno vlogo tudi na Slovenskem odigral trgovski kapital, ki velja za predkapitalistično obliko kapitala oziroma presežne vrednosti na področju menjave. To kaže na pomembno vlogo slovenske trgovine v 16. stoletju, še zlasti prehodne trgovine s kožo in živino med Ogrsko in Italijo, ki je prinašala slovenskim trgovcem vsaj v prvi polovici stoletja velike dobičke. S tem so bili nakazani prvi pravi začetki pridobitništva na slovenskih tleh. Ravno pridobitništvo je eden izmed osnovnih pokazateljev uspešnosti kapitalizma. S trgovino pridobljena in zbrana sredstva so trgovci poslovneži nato investirali v nadaljnji razvoj trgovinske dejavnosti, vlagali so jih v razne neagrarne produkcije, npr. v rudarstvo, fužinarstvo in manufakturno proizvodnjo, pa tudi v kreditno, denarno poslovanje, pomorstvo in v nakup zemlje. Vse te naložbe pa so jim prinašale manjše dobičke kot trgovina sama.

S komercializacijo podeželja označujemo poseg podeželja v trgovinsko dejavnost, ki je bila sprva domena mest in je tudi sama veliko pripomogla k razvoju kapitalizma pri nas. Kmetje so se zaradi vse večjih fevdalnih zlasti denarnih dajatev vključevali v trgovinsko poslovanje in tovarništvo. V trgovino so se zaradi svojega vse bolj ekstravagantnega življenja vključevali tudi fevdalci, bodisi neposredno bodisi posredno prek kmetov. Vse to je bilo v nasprotju s plemiško častjo in miselnostjo srednjega veka.

Produkcija je v 16. stoletju že začenjala dobivati obliko prvih kapitalističnih manufaktur, ki so za razliko od cehovske proizvodnje že temeljile na svoji konkurenčnosti in mnogo večji produktivnosti. Značilna za to produkcijo je predvsem tehnična delitev dela, ki je prejšnji cehovski način dela še ni poznal. Delo je bilo razdeljeno med posamezne delavce, ki so se specializirali za posamezno delavno mesto in ne za celotno produkcijo.

Bolj kot kapitalistična oblika eksploatacije kapitalistov nad delavci je v 16. stoletju še vedno prisotna fevdalna oblika eksploatacije kmetov, kar se je kazalo predvsem v kmečkih uporih.

Kmečki upori in reformacija sta bili veliki družbeni gibanji, ki sta rušili omejitve izkoriščevalskega fevdalnega sistema, nista pa bila edina dejavnika, ki sta vplivala na začetke kapitalizma pri nas. Skupaj z obrambo pred Turki sta vsekakor veliko prispevala k boljši narodnostni osveščenosti Slovencev in njihovi etnični pripadnosti.

Zadnja desetletja 16. stoletja sta zaznamovala upad slovenskega gospodarstva in zastoj v razvoju kapitalizma. Vzroke za zastoj v gospodarskem razvoju je treba iskati predvsem v upadu prehodne trgovine, ki je prešla v roke predvsem italijanskih poslovnežev in je prizadela tudi najvažnejše panoge slovenske izvozne trgovine. K temu je veliko pripomogla tudi deželno knežja fiskalna politika, ki je zaradi dodatnih finančnih dohodkov deželnega kneza dovoljevala koristiti posebne, tudi monopolne pravice, imenovane *appalto*, posameznim tujcem in njihovim trgovskim družbam v trgovini z najvažnejšimi vrstami izvoznega blaga iz slovenskih dežel, npr. voska, platna in soli. Vzroke za upad je treba iskati tudi v bankrotih južnonemških trgovskih hiš in v delnem upadanju vloge Benetk, čeprav se je obseg beneškega kapitala v tistem času na Slovenskem celo okrepil prav na račun bankrotov južnonemških trgovskih hiš. Na gospodarski razvoj je negativno vplivala še revolucija cen ter izgon protestantskih meščanov in bogatih fevdalcev v času rekatolizacije, ki so v tujino odnesli del svojega vsaj premožnega premoženja. Inflacija avstrijskega denarja, predvsem okoli leta 1620, na slovenske dežele ni kaj dosti vplivala, ker so v njih prevladovali predvsem beneški novci, dobro pa je bila uveljavljena tudi že »kranjska veljava«.

Recesija slovenskega gospodarstva se je kazala zlasti v slovenskih mestih, kjer so se vedno bolj zniževale povprečne vrednosti meščanskega premoženja oziroma kapitala. Število meščanskih obrtnikov se je v primerjavi s številom meščanskih trgovcev povečevalo, kmetijska proizvodnja v mestih pa je postajala vse pomembnejša tudi za meščane. Število praznih hiš v mestih se je večalo in le malo ljudi iz podeželja se je bilo pripravljeno naseliti v mestih, kajti kmečka trgovina in vključevanje podložnikov v neagrarno dejavnost sta jim popolnoma zadostovala. Tako so ostajala mesta na Slovenskem po obsegu enaka vse do 18. stoletja, ko je z industrijsko revolucijo nastopilo novo obdobje gospodarske rasti in tudi novi začetki narodnega prebujenja Slovencev.

6. LITERATURA

1. Božič Branko: Oris zgodovine Slovencev. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980. 191 str.
2. Gestrin Ferdo: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem. Ljubljana: Slovenska matica, 1991. 313 str.
3. Gestrin Ferdo: Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. Ljubljana: SAZU, 2000. 48 str.
4. Glas Miroslav et. al.: Politična ekonomija kapitalizma in socializma. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1986. 310 str.
5. Grabnar Mateja: Ekonomija in protestantska etika. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2000. 40 str.
6. Hostnik Maja: Razvoj davščin na Slovenskem v času fevdalizma. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1995. 60 str.
7. Knežević Saša: Krščansko pojmovanje gospodarjenja. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2000. 40 str.
8. Košir Jure: Začetki kapitalizma na Slovenskem. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2001. 38 str.
9. Kumar Andrej: Mednarodna ekonomika. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1999. 258 str.
10. Mali Gregor: Merkantilistični in fiziokratski pogledi na gospodarska dogajanja. Diplomaska naloga poslovne šole. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1997. 18 str.
11. Norčič Oto: Družbeno-ekonomski vidiki protestantskega gibanja in protireformacije v Prekmurju. Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih. Zbornik znanstvenega inštituta v Radencih in na Tišni. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, SAZU, 2000, str. 43–56.
12. Norčič Oto: Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2000. 487 str.
13. Prunk Janko: Kratka zgodovina Slovenije. Ljubljana: Založba Grad, 1998, 219 str.
14. Turk Darja: Revolucija cen. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1997. 43 str.
15. Vilfan Sergij: Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana: Slovenska matica, 1996. 567 str.
16. Voje Ignacij: Slovenci pod pritiskom turškega nasilja. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996. 271 str.
17. Weber Max: Protestantska etika in duh kapitalizma. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1988. 225 str.